

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Києво-Могилянська академія»
Факультет гуманітарних наук
Кафедра історії

Кваліфікаційна робота

Освітній ступінь – бакалавр

На тему: «**Культура як інструмент окупаційної політики на шпальтах
“Голосу Полтавщини”»**

Виконала: студентка 4-го року навчання
Спеціальності: 032 «Історія та археологія»
Освітньої програми: «Історія та археологія»
Коваль Поліна Олексіївна

Науковий керівник: Хом'як О. В.
кандидат історичних наук

Рецензент: Пастушенко Т. В.
кандидат історичних наук

Кваліфікаційна робота захищена
з оцінкою «_____»

Секретар ЕК _____
«_____» _____ 2021 р.

Київ -2021

Зміст

Вступ.....	3
Розділ 1. Періодичні видання та українська культура в політиці нацистів на території Райхскомісаріату Україна.....	6
1.1. Функціонування локальної україномовної преси (на прикладі Полтавського ґебіту).....	6
1.2. Окупаційна політика в галузі культури.....	12
Розділ 2. Від «культурних здобутків інших народів» до «культури приміщень і дворів» на сторінках «Голосу Полтавщини».....	20
2.1. Засади «нового порядку» в культурі.....	20
2.2. Освіта як інструмент культурної політики.....	23
2.3 Особливості культурного життя під час окупації.....	32
Розділ 3. Графічне мистецтво як засіб політичної пропаганди в пресі	38
3.1 Карикатури: сюжети, образи, специфіка.....	38
3.2. Фотопропаганда.....	43
Висновки.....	47
Список використаних джерел та літератури.....	50
Додатки.....	56

Вступ

20 серпня 1941 року було створено Райхскомісаріат Україна, до якого у цьому ж році було приєднано частину Полтавської області, а у 1942 році утворено Полтавський гебіт. Починаючи з 1941 року, окупаційна влада розгорнула масштабний проект щодо введення «нових порядків» в галузі культури. Задля їх впровадження нацисти використовували різні методи. Завдяки пропагандистській пресі РКУ ми можемо прослідкувати інструменти окупаційної політики, адже саме періодика відігравала одну з важливих ролей у зв'язку між нацистською владою та населенням, та є одним з найбільш інформативних джерел періоду існування Райхскомісаріату.

Мета дослідження полягає в тому, щоб на основі публікацій в газеті «Голос Полтавщини» проаналізувати політику окупаційної влади в галузі культури.

З поставленої мети випливають такі **завдання**:

- проаналізувати засади окупаційної політики щодо локальної періодики та галузі культури на території Райхскомісаріату Україна.
- з'ясувати особливості та еволюцію у змалюванні «нового порядку» в культурі на матеріалах «Голосу Полтавщини».
- висвітлити використання графічного мистецтва як засобу політичної пропаганди в пресі.

Об'єктом дослідження є преса Райхскомісаріату Україна у період Другої Світової війни.

Предметом дослідження є окупаційна політика в галузі культури на шпальтах «Голосу Полтавщини».

Актуальність роботи зумовлюється тим, що зміни, які завдіяла окупаційна влада в галузі культури та еволюція сенсу самого терміну «культура» в роки нацистської окупації є малодослідженими. Тому, дане питання потребує подальшого вивчення.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють 1941 – 1943рр. Нижня хронологічна межа зумовлена першим доступним сьогодні випуском «Голосу Полтавщини», а верхня – останнім.

Методологічна база дослідження – загальнонаукові принципи аналізу та синтезу і метод критичного аналізу джерел.

Джерелами роботи є преса Райхскомісаріату «Україна», а саме газета «Голос Полтавщини», яка видавалася у 1941-1943 роках за редакцією німецьких пропагандистів. Газета публікувалася 2-3 рази на тиждень та налічувала в собі більше 300 номерів. Газета поширювалася на території Полтавської області.

Історіографія. Для ознайомлення з періодом Другої світової війни використано праці таких дослідників, як Карел Беркгоф, який у своїй книзі «Жнива розпачу» розглянув повсякденність населення Райхскомісаріату Україна¹. Віктор Якович Ревегук, чималу частину своїх досліджень присвятив Полтавщині в роки окупації, зокрема й культурному життю населення Полтави.² У своїй праці про Україну в Другій Світовій війні Володимир Васильович Гінда, розглянув культуру, освіту та спорт в роки окупації.³ Окремо слід відзначити напрацювання дослідників, які характеризують формування та функціонування окупаційної преси. Даній темі чималу увагу присвятили такі дослідники як Борис Іванович Черняков, який проаналізував періодичну пресу РКУ⁴, також Оксана Олексіївна Яшан, яка дослідила основні засоби ведення нацистської пропаганди та друкованої пропагандистської

¹ Беркгоф К. Жнива Розпачу. Життя і смерть в Україні під нацистською владою. Київ: Критика, 2011.

² Ревегук В. Полтавщина в роки радянсько-німецької війни (1941 – 1945) – Полтава: Дивосвіт, 2010. 292 с.; Гомін долі. Українське національне життя Полтавщини в роки Другої світової війни (1941–. 1945). Полтава, 2007. 321 с.;

³ Гінда В. Культура, освіта і спорт під час окупації . Україна в Другій світовій війні: погляд з ХХІ століття. Історичні нариси. Кн. 1. К., 2010. С. 703

⁴ Черняков Б. І. Періодична преса на окупованій території України . Електронна бібліотека Інституту журналістики URL: <http://journlib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1648>, (дата звернення: 22.10.20)

продукції.⁵ До даної теми також звернулася Оксана Олексіївна Салата, яка досліджувала окупаційну пресу в контексті нацистської пропаганди.⁶

Структура дипломної роботи зумовлена її метою та дослідницькими завданнями. Робота складається з трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури, а також додатків. У першому розділі обговорюється засади функціонування преси в Райхскомісаріаті Україна та особливості політики в галузі культури на окупованих територіях УРСР. У другому розділі здійснено аналіз нацистської пропаганди у різних культурних сферах на матеріалах «Голосу Полтавщини». У третьому розділі – аналіз графічної пропаганди, на шпальтах «Голосу Полтавщини».

⁵ Яшан О. О. Нацистська пропагандистська друкована продукція на території України (1941-1944 рр.), Тернопіль, - 2010.- 165 с; Основні засоби ведення нацистської пропаганди на території України (1941–1944 рр.). Гуманітарний вісник. Сер. : Історичні науки. 2011, Вип. 3.

⁶ Салата О.О. Періодичні видання в системі нацистської пропаганди на окупованих територіях України у 1941–1943 роках . Київські історичні студії. Вип. 2 (11). С. 116-125.

Розділ 1. Періодичні видання та українська культура в політиці нацистів на території Райхскомісаріату Україна

1.1. Функціонування локальної україномовної преси (на прикладі Полтавського гебіту).

20 серпня 1941 року було утворено Райхскомісаріат Україна (далі - РКУ), до якого було приєднано частину Полтавської області. Вже у 1942 році територія усієї Полтавщини входила до складу генеральної округи Київ як Полтавський гебіт.⁷ У цьому ж році на території Полтавщини було запущено мережу активної пропаганди через пресу, якою займалися особливі спецпідрозділи. Періодика відігравала для окупаційної влади чи не найважливіше місце. Першою, нині доступною з полтавських газет є «Голос Полтавщини», на шпальтах якої з першої сторінки першого випуску зазначено про «Звіdomлення головного командування німецьких збройних сил», у якому перелічено відомства з «Головної Квартيري Фюрера».⁸ Газети використовувались не тільки заради пропаганди, а й були прямим зв'язком між нацистською владою та населенням.⁹

Усі тогочасні публікації на території РКУ можна розділити на дві основні групи – ті, які були надруковані «Німецьким видавничо-друкарським товариством в Україні» та ті, які друкувались місцевими органами правління. Лише «місцеві» газети через деякий період були скорочені у тиражі, наприклад, «Голос Полтавщини» був зменшений більше ніж на половину, тобто з 50 тис. до 20 тис., а «Дніпрова хвиля» з 20 тис. до 10 тис.¹⁰

Це було зумовлено потребою влади, аби населення звертало більше уваги та читало видання саме «Німецького видавничо-друкарського

⁷ Б.а. Окупація Полтави 1941-1943 років: як місцеві жили з німцями. Ресурс Зміст. URL: <https://zmist.pl.ua/publications/okupacziya-poltavy-1941-1943-rokiv-yak-misczevi-zhyly-z-nimczyamy>, (дата звернення: 24.01.2021)

⁸ Б.а. Звіdomлення головного командування німецьких збройних сил. *Голос Полтавщини*. 26.10.1941. Вип.1. С.1

⁹ Черняков Б. І. Періодична преса на окупованій території України . Електронна бібліотека Інституту журналістики URL: <http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1648>, (дата звернення: 22.10.2020.)

¹⁰ Там само.

товариства», а не місцеві газети,¹¹ які містили інформацію політичного характеру і не популяризували інформацію щодо культурних подій певного регіону, тощо. Історія виникнення «Німецького видавничо-друкарського товариства» настільки ж маловивчена як і історія його зникнення, однак воно відіграло важливу роль у впорядкуванні матеріалу окупаційних газет.¹² Після зменшення тиражу, здебільшого місцевих газет, було впроваджено ще одне правило для публікацій – лише чверть газети могла бути використана для місцевих новин, весь інший матеріал мав стосуватися військового та політичного аспектів, що також встановлює обтяжливі умови для аналізу культурного аспекту.¹³

Слід відзначити, що враховуючи період окупації Полтави з вересня 1941 року та дату першого випуску «Голосу Полтавщини» - 26 жовтня 1941 року, можна зробити висновки щодо доволі оперативної роботи по впровадженню нацистських ідей серед населення «Німецького видавничо-друкарського товариства», про який було зазначено вище, а саме про його відділ пропаганди «U».¹⁴ Даний відділ був утворений у 1941 році та мав назву «Propaganda-Abteilung U», у якому в перший рік створення працювало 250 пропагандистів. Метою було поширення пропагандистських матеріалів, які надходили з Берліну. Даний відділ також налічував 6 підрозділів, які так і називались – «U1» - «U6». У Полтаві та Слов'янську функціонував відділ «U4», а його філії поширювались на Суми. Лисичанськ та Констянтинівку.¹⁵

¹¹ Черняков Б. І. Періодична преса на окупованій території України . Електронна бібліотека Інституту журналістики URL: <http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1648>, (дата звернення: 22.10.2020.)

¹² Там само.

¹³ Там само.

¹⁴ Лахно В. Місцева окупаційна преса Полтавщини про виїзд і перебування української робочої сили в країнах Третього Райху . Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Рівненський державний гуманітарний університет. Збірник наукових праць. 2010. Вип. 20. С.43

¹⁵ Маєвський О. Німецька та антибільшовицька графічна пропаганда в умовах окупаційного повсякдення на території України (1941–1944 рр.) . Наукові записки Тернопільського педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2015. Вип. 1. Ч. 3. С.168-169

Яшан Оксана Олексіївна пише про функціонування цього відділу так:

Контроль за ефективністю проведення кінопропаганди на місцях здійснювали органи німецької адміністрації – генерал і гебіткомісаріати, відділ пропаганди «U», які щомісяця звітували перед рейхскомісаром про стан пропаганди у своїх районах, таємний нагляд також здійснювала поліція безпеки і СД.¹⁶

Адміністративний контроль, питання функціонування, друкування та розповсюдження преси на окупованих територіях належали до компетенції політичного управління в структурі апарату РКУ, яке в свою чергу керувалося настановами, які надходили з Міністерства окупованих східних територій.¹⁷ Ідеологічно шкідливі для окупаційної влади видання, публікації, література та й документи – замінювались або й зовсім знищувались. Якщо з деяких причин цього не вдавалося зробити – накладалася ретельна цензура.¹⁸

Наприклад, у 1941 році, на початку серпня, завдяки окупаційній владі перестала діяти газета «Самостійна Україна», яка була утворена також у 1941 році в Станіславі та вважалася першою у відновленні української преси та українського національного духу. Натомість, було утворено нову газету «Українське слово», яка була спрямована на співпрацю з нацистами та містила заклики щодо забезпечення продовольством німецької армії, тощо.¹⁹

Політика культурного перебудування через публікації, а саме шляхом приховування та заміни не вигідної для нацистської влади інформації від населення спочатку було випробувано на населенні Німеччини починаючи з 1933 року з приходом націонал-соціалістів до влади. Згодом, вона виправдала

¹⁶ Яшан О. О. Основні засоби ведення нацистської пропаганди на території України (1941–1944 рр.). Гуманітарний вісник. Сер. : Історичні науки. - 2011, Вип. 3. - С. 22-25. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Gvi_2011_17_3_5. , (дата звернення: 18.03.2021)

¹⁷ Ефим Шуман.-Пропавшие дневники главного нацистского идеолога . повідомлення Deutsche Welle, 19 грудня 2013 р. URL: <https://p.dw.com/p/1AcEN> , (дата звернення: 25.05.2020)

¹⁸ Т.М. Удалова, І.В. Мальцева. Історичні та політологічні дослідження. Роль преси та радіомовлення на території України у період Другої Світової війни (1939-1945 рр.). Донецьк: ДонДУУ, 2013.С.113

¹⁹ Там само.

себе та стала успішною схемою, якої й надалі притримувалась німецька влада, проте вже на окупованих територіях УРСР.

Джордж Мосс пише про ці події у 1933 році в Німеччині так:

«На іноземні книги, періодику і газети була введена жорстка цензура, внутрішня ж література і художня діяльність суворо контролювалися. Навколо країни і народу була зведена стіна, для спорудження якої цілком вистачало каменів і будівельного розчину. І всередині цієї стіни руки нацистської культури були розв'язані навіть в питаннях ставлення до людського життя.»²⁰

Від початку 1934 року така політика мала намір збалансувати всю структуру населення та зорієнтувати його на одну політичну думку. Був обраний один вектор дій та поглядів на сучасність і відтепер все населення підлягало «нацифікації» та опинялося під повним контролем нацистської влади. Згодом, після успішного експерименту - така ж політика була проведена і на окупованих територіях УРСР, що неймовірно вплинуло на світогляд тогочасного населення та призвело до соціальних та культурних змін.²¹

Цікавим є те, що газети були зроблені легкодоступними для громадян, тому кожен другий мав змогу їх передплачувати та замовляти. Окрім великого тиражу була необтяжливою й ціна, навіть для того фінансово скрутного часу, в межах одного карбованцю. Проте, існувала також низка складнощів щодо впровадження нової системи друку. Наприклад, контакт з населенням у цих газетах був абсолютно відсутній. Через газети диктували, а не розмовляли з читачем.²²

Таке відношення до читачів було однією з найголовніших вад окупаційної преси. На початку, чимало людей намагалися писати до редакторів із проханням опублікувати певний матеріал або просто висловити свою думку. Заборони щодо цього не було, отже кожен міг запропонувати

²⁰ Моссе Дж. Нацизм и культура. Идеология и культура национал-социализма. -- Москва: Центрполиграф, 2010. - С.3

²¹ Там само

²² Яшан О. О. Нацистська пропагандистська друкована продукція на території України (1941-1944 рр.), Тернопіль, - 2010.-С.163

свою статтю. Проте, через деякий час, люди почали помічати, що жоден з надісланих до редакцій листів не попадав на шпальти газет, що дуже підривало поважне ставлення до преси в населення. Хоч це й не дуже хвилювало окупаційну владу та редакції РКУ, однак відіграло не останню роль в формуванні попиту преси серед населення.²³ Також, доречним буде додати, що окрім невдоволення населення щодо організації преси також існувало невдоволення щодо друку газет українською мовою. Передусім, це ускладнювало сприйняття населенням інформації, адже малоосвічені люди погано розуміли українську, адже переважна більшість користувалася російською, звичною мовою в радянському повсякденні. Також, Карел Беркгоф засвідчує, що городяни відохочувались від використання української мови, адже не хотіли наклеїти на себе підозру в націоналізмі.²⁴

Періодичність видання газет була різною, однак в середньому близько 2-6 разів на тиждень. З перших випусків «Голосу Полтавщини» одразу прослідковується чітка посторінкова структура викладу інформації – перші дві сторінки обов’язково мали стосуватися військових та політичних новин, пропагандистських статей та розпоряджень влади. Місцевим ж новинам відведена лише одна сторінка - третя, або ж просто остання в випуску. Окрім того, не в кожному з випусків можна зустріти цілу сторінку інформації – іноді це лише декілька маленьких статей у вигляді візок. Це можна пояснити тим, що у 1941 році вже існувало та було введено вищезгадане розпорядження «Німецького видавничо-друкарського товариства в Україні» щодо місцевих газет, які підлягали чіткому контролю.

Цікавим є те, що на території Полтавського гебіту видавалося 10 україномовних газет, що становило всього на одну газету менше, ніж у Києві

²³ Беркгоф К. Жнива розпачу. Життя і смерть в Україні під нацистською владою . - Київ: Критика, 2011.С. 197

²⁴ Там само.С.198-199

та усій Київській області взятих разом.²⁵ Хоча, наприклад, у Рівненській області – видавалось всього 3 газети, у Вінницькій – 4, Черкаській – 7.²⁶

Найголовнішим завданням окупантів на території Райхскомісаріату Україна, по-перше, стало викорінювання вказівок про національні ознаки та патріотичне спрямування. Наприклад, у публікаціях найчастіше зустрічаються суто топонімічні означення, які мали за планом не нагадувати читачам про належність до українства а лише позначати видання територіально. Наприклад, назву газети «Українське слово» було змінено на «Золотоніські вісті», а «Відродження» на «Миргородські вісті», тощо.²⁷

Така тенденція йшла паралельно із березневою «Інструкцією Міністерства окупованих територій на Сході про те, як має писати преса в Україні» 1942 року Райхсміністерства, в якому було прописано, що вживання терміну «Україна» заборонено. Йшлося й про обов'язкову наявність в пресі статей на антибільшовицьку тематику, про німецько-українську співпрацю а також про вдячність за визволення, німці – світова культура, фюрер – визволитель, тощо.²⁸

Німецька окупаційна влада ставилася до висвітлення новин в галузі культури в періодиці не просто з великою настороженістю, а й впроваджувала агресивну політику проти авторів. Так, наприклад, у газеті «Голос Полтавщини»²⁹ часто виступав із своїми публікаціями на тему культури Павло Фісун. Як автор, він брав активну участь у культурно-просвітницькій роботі населення, що згодом зіграло не на його користь, тому він був репресований.³⁰

²⁵ 1941-й рік на Полтавщині; Людський вимір трагедії та героїзму: збірник статей за матеріалами міжнародної наукової конференції (28 вересня 2011 року). Полтава: ПОІППО, 2011. С.83

²⁶ Черняков Б.І. Окупаційна преса Райхскомісаріату України: розбудова і функціонування (1941 – 1943 рр.) . Наукові записки. 2006. Вип. 31. С. 57

²⁷ Там само.

²⁸ Україна в Другій світовій війні у документах: Зб. німецьких архівних мат.Т. 2: 1941–1942 Упор. В. Косик. Львів, 1998 – С.159

²⁹ Голос Полтавщини. 1941-1943 рр.

³⁰ Ревежук В. Полтавщина в роки радянсько-німецької війни (1941 – 1945). Полтава: Дивосвіт, 2010. С.39

Публікації в газетах писалися як спеціальними підрозділами, про які зазначено вище, так і населенням, адже пропонувати їх не було заборонено, однак перед випуском вони або видозмінювались, або просто не допускались до друку, тому публікації від пересічних мешканців зустрічалися вкрай рідко³¹

Таким чином, окупаційна преса в РКУ відігравала важливу роль для нацистської влади та була одним з важливих інструментів впливу на населення. Для цього було створено особливі спецпідрозділи та товариства, які контролювали та задавали ритм та рамки тому, що мало знати населення. Завдяки чітко продуманій системі окупаційна влада поширювала свої ідеї та погляди та була спроможна повністю фільтрувати та цензурувати інформацію, яка згодом надходила до населення.

1.2. Політика нацистів в галузі культури.

Наприкінці 1941 року українські радянські видавництва та засоби масової інформації було уже евакуйовано, тож нацистська влада відтепер стала очільником цих двох напрямків поширення пропаганди, що також лише збільшило її можливості.³² Політика окупантів в галузі культури, в першу чергу, спиралась на загальні засади нацистської расової теорії, де нав'язувалася думка щодо Німеччини, як центру світової культури. Все ж, культурні осередки працювали під час окупації, однак лише з відома та дозволу німецької влади.³³ Серед таких одиничних випадків - діяльність київської опери в роки окупації, про яку писала Тетяна Заболотна:

Певний час окупанти розраховували, що відновлення установ культурної сфери за сприяння місцевої влади дозволить киянам задовольнити мінімальні потреби у цьому напрямку. В той самий час нацистська пропаганда намагалася використати творчі сили міста для утвердження авторитету окупаційної влади. У першу чергу, з цією метою остання дозволила відновити культурні установи.³⁴

³¹ Беркгоф К. Жнива розпачу. Життя і смерть в Україні під нацистською владою. Київ: Критика, 2011. С. 197

³² Бокань В. А., Польовий Л. П. Історія Культури України: навч. Посібник. Київ: МАУП, 2002. С.190

³³ Заболотна Т. Діяльність Київської опери в роки нацистської окупації. Сторінки воєнної історії України: Зб. Наук., 2009. Вип. 12. С. 193-194

³⁴ Там само.

Відновлення діяльності культурних осередків на території РКУ було важливим для німецької окупаційної влади яка, насамперед, задовольняючи мінімальні потреби населення, мала змогу в більшій мірі задовільнити свої. Справа в тому, що така тактика також дозволяла окупантам отримати чимало прихильників серед населення « нової влади », адже виконувала роль відволікаючого маневру. Окрім того, це було вигідним варіантом для просування своїх переконань в маси через поодинокі культурні осередки, які одразу користувались попитом.

Окремим пунктом варто виділити освітні осередки. Окупаційна влада також приділяла чимало уваги навчальним закладам, а саме їх переформатуванню, скороченню та закриттю. В першу чергу німецька влада намагалася застерегти себе від освіченості населення РКУ, адже вбачала в цьому ризик зайвої непокірності серед населення.³⁵ Школа мала надавати мінімум, який потрібен майбутньому робітникові. Іншого варіанту окупаційна система освіти не пропонувала.

Засади освітньої політики окупаційної влади у кожній з окупованих територій мали майже однаковий характер. Різниця між ними полягала лише у передумовах для здійснення даної політики на тій чи іншій території. Так, у міжвоєнний період створювалися нові українські осередки з українською національною освітою, чому переважно сприяли утиски з боку радянського режиму.³⁶ Згодом, це зіграло велику роль у збільшенні шансів на існування культурної політики окупаційної влади. В перші місяці окупації німецька влада підтримала українську національну освіту, що дозволило ввести в оману населення та вибороти прихильність.

Тому, фактом є те, що після окупації Полтавщини, також була спроба відновити школу, у якій мало би бути присутнє національне виховання та

³⁵ Беркгоф К. Жнива розпачу. Життя і смерть в Україні під нацистською владою . - Київ: Критика, 2011. С.45

³⁶ Полтавщина: енциклопедичний довідник Ред. А. В. Кудрицького. Київ: "Укр. енциклопедія" ім. М. П. Бажана, 1992. С.1022

любов до Батьківщини. Справа в тому, що на самому початку окупації - населення, яке було виснажене радянським режимом – наївно вважало окупантів визволителями, які мають на меті відновлення та національне відродження України. В перші місяці окупації Полтавщини – навчання в деяких школах і справді несло в собі національний характер, окрім портрета Гітлера в класі можна було зустріти портрети Тараса Шевченка, Франка, Грушевського та інших видатних українських діячів.³⁷ Однак, спроба відкриття даних шкіл була марною, окупаційна влада була радше зацікавлена не у культурному розвитку, а у покірності населення у перші місяці вторгнення, тому згодом школи були переформатовані на нацистський лад.³⁸

За націоналістичні твори, вислови, публікації існували покарання. Це також спонукало утворенню підпільних просвітницько-культурних організацій. Наприклад, Українські Освітні Товариства безпосередньо займалися поширенням української історії, культури, національного виховання серед різних прошарків населення – вчителів, священників, селян, робітників. Також влаштовувалися лекції, сходини, навіть проводилися заняття аматорських гуртків.³⁹ Віктор Ревежук та Надія Кочерга описують утворення просвітницьких організацій так:

Просвітянські осередки почали виникати відразу після вступу німецьких військ на терени Полтавщини. Ініціаторами їх створення виступала національно свідомо українська інтелігенція, яка ще залишалася після двадцяти років більшовицького терору. Насамперед, це були вчителі, які найближче стояли до народу і користувалися його довірою.⁴⁰

³⁷ 1941-й рік на Полтавщині; Людський вимір трагедії та героїзму: збірник статей за матеріалами міжнародної наукової конференції (28 вересня 2011 року).Полтава: ПОІППО, 2011. С.116

³⁸ Там само.

³⁹ Луцький.О. Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. «Просвіта» та українські освітні товариства в Галичині під час Другої світової війни — Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2010. Вип. 19. С. 258-259.

⁴⁰ 1941-й рік на Полтавщині; Людський вимір трагедії та героїзму: збірник статей за матеріалами міжнародної наукової конференції (28 вересня 2011 року).Полтава: ПОІППО, 2011. С.106

Відповідно, слід також зазначити, що культурна політика нацистів на території Полтавщини була доволі схожою із нещодавньою політикою більшовизму, адже обидва режими мали на меті централізувати та контролювати усі прояви культурно-соціального життя. Втім, окупаційна влада задля цього використовувала інші методи, на які населення одразу не змогло відреагувати.

Щодо сценічного мистецтва та кінематографу, як зазначає Володимир Гінда, то за задумом нацистів вони мали, в першу чергу, відігравати роль місця дозвілля німецьких вояк в тилу. Український театр, оперні концерти та кінематограф підпорядковувались лише німецьким відділам пропаганди, тому вони обов'язково містили в собі ідеологічну функцію.⁴¹ Окрім цього, й самі театральні спілки почали здебільшого орієнтуватися на постановку західно-європейських творів, які демонстрували кращі зразки світової класики. Серед таких опер Володимир Гінда виділяє «Мадам Батерфляй», «Ріголетто» та «Травіату» Верді.⁴²

Втім, не дивлячись на це, велику частину репертуару театрів займали й класичні українські твори, найпопулярнішими з них були «Наталка-Полтавка», «Запорожець за Дунаєм», «За двома зайцями» та ін.⁴³ Дані твори мали чималий попит не тільки серед окупантів, але й у мирного населення, яке позитивно ставилося до поширення українських національних творів, хоч і змінених жорсткою німецькою цензурою на предмет націоналістичних ідеологій.⁴⁴

Можна припустити, що це, по-перше, зумовлено тим, що з одного боку для німецького командування українські твори виступали «новизною», чимось

⁴¹ Гінда В. Культура, освіта і спорт під час окупації. Україна в Другій світовій війні: погляд з XXI століття. Історичні нариси. Кн. 1. К., 2010. С.703.

⁴² Там само. С.704.

⁴³ Там само.

⁴⁴ Бортник Л. А. Український театр у період окупації: форми організації, репертуар (1941–1944 рр.) . Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки. 2014. Вип. 18. С. 63-70. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhISU_2014_1119_18_11. , (дата звернення: 18.03.21)

не звичним для їх повсякденного європейського культурного світу. По-друге, повна заборона українських класичних творів могла спричинити хвилю опору та обурень серед населення, які німецька влада прагнула максимально стримувати. Тому, виходячи з такого твердження, зрозуміло, що класичні українські твори не зійшли нанівець та продовжували існувати на сценах театрів окупованих територій.

Щодо кінематографу, то воно також переважно було евакуйоване на території поза межами РКУ, вглиб СРСР. Тому, окупаційна влада легко опанувала і користувалася таким засобом пропаганди. Кіно відігравало не останню роль в популяризації « нової влади » для нацистів. Пропагандою та контрпропагандою через фільми займалась велика кількість німецьких відомств. Втім, не дивлячись на це, не завжди кіностудія використовувалася за призначенням. Дану тему доволі детально розглянув Володимир Удовик, який так описав зміни у єдиній кіностудії на території усього РКУ в Києві:

До війни київська кінофабрика нараховувала більше тисячі працівників, а в період окупації на студії працювало всього декілька десятків чоловік. Частина приміщень кіностудії була зайнята німецькими військами. Так, в лабораторному корпусі розташувався військовий шпиталь, а в знімальному павільйоні обладнали майстерню з ремонту військових автомашин.⁴⁵

Проте, не зважаючи на переформатування єдиної кіностудії, нацистська влада все одно вимагала від виробників кіно працювати та діяти в інтересах німецької пропаганди. Окупаційна адміністрація в першу чергу орієнтувалась на зйомку документальних фільмів антирадянського змісту. А самі кінострічки переважно постачалися з Третього Райху.⁴⁶

Окупаційна влада також почала відновлювати кіномережу, яка була призупинена через відхід Червоної армії. Наприклад, у Києві відновили 5 кінотеатрів, у Полтаві та Кіровограді – по 2. Оскільки переважна більшість кінострічок була представлена нацистськими військовими фільмами німецькою мовою, то завдяки субтитрам російською та українською,

⁴⁵ Удовик В. Київська кіностудія в період нацистської окупації України . З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. 2004. С.442.

⁴⁶ Там само.

відвідувати кінотеатр було можливо як німецьким військовослужбовцям із чиновниками, так і місцевому населенню.⁴⁷ Також існував німецький кіножурнал⁴⁸, який обов'язково демонструвався перед переглядом фільму. Кіножурнал мав назву «Die Deutsche Wochenschau», та представляв із себе коротенькі кінозвіти про військові події на фронті. Налічував близько 800 «кінономерів».⁴⁹

Також, популярними були кінострічки присвячені повсякденному життю німецьких селян. Кіно також користувалося попитом в населення, саме через те, що давало змогу пізнати інше життя, іншу країну.⁵⁰ Звичайно, кадри були гіперболізованими, адже головним мотивом до створення таких фільмів стало залучення українського населення до виїзду за кордон, в Німеччину, задля збільшення кількості робочої сили.⁵¹ Окрім ознайомлюючих кінострічок про Німеччину, існувало й декілька пропагандистських фільмів, як наприклад «Жид Зюс» і т.д.⁵²

Всього на території РКУ діяло близько 265 кінотеатрів, розташовувалися вони переважно в містах, тому селянам часто приходилося долати далекі відстані.⁵³ Слід зазначити, що з огляду на всі можливі засоби пропаганди – кіно, на відміну від преси, театрів, тощо, перебувало під абсолютним контролем німців.⁵⁴

⁴⁷ Яшан О. О. Основні засоби ведення нацистської пропаганди на території України (1941–1944 рр.). Гуманітарний вісник. Сер. : Історичні науки. 2011, Вип. 3. - С. 22-25. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Gvi_2011_17_3_5, (дата звернення: 18.03.2021)

⁴⁸ Дніпров Б. Про що співала Осінь. *Голос Полтавщини*. 26.10. 1941. Вип. 1. С.3

⁴⁹ Каталог. Киножурнали Дойче Вохеншау. Net Film. URL: <https://www.net-film.runewsreels-deutsche-wochenschau-page-29>, (дата звернення: 15.04.2021.)

⁵⁰ Беркгоф К. Жнива розпачу. Життя і смерть в Україні під нацистською владою . - Київ: Критика, 2011. С.200

⁵¹ Гінда В. Культура, освіта і спорт під час окупації . Україна в Другій світовій війні: погляд з XXI століття. Історичні нариси. Кн. 1. К., 2010. С.705.

⁵² Беркгоф К. Жнива розпачу. Життя і смерть в Україні під нацистською владою . - Київ: Критика, 2011. С.201

⁵³ Гінда В. Культура, освіта і спорт під час окупації . Україна в Другій світовій війні: погляд з XXI століття. Історичні нариси. Кн. 1. К., 2010. С.705.

⁵⁴ Там само.

Також існувала графічна пропаганда. Найчастіше вона використовувалася на шпальтах періодичних видань: плакати, брошури, карикатури і т.д., або ж просто була розклеєна на міських вулицях. Графічний матеріал створювався в Райху та розповсюджувався місцевими пропагандистами, які власноруч придумували підтекстовки.⁵⁵ У графічній пропаганди були такі ж правила, як і у інших її формах: антибільшовицька тематика, Україна – територіальне поняття, Райх – захисник, німецька влада – не окупанти, а визволителі і т.д. Більша частина графічної пропаганди була націлена на боротьбу із більшовизмом, так, зокрема, почали створювати плакати про «звільнення від советського терору».⁵⁶ Графічна пропаганда була дуже ефективним явищем. Завдяки зображенням населення сприймало навколишні події викривлено. Наприклад, усміхнений німець на противагу скрюченій постаті радянського чиновника мав би формувати позитивні думки населення щодо «нової влади».

Отже, отримавши доступ до усіх засобів масової інформації та культурних осередків, окупаційна влада, першочергово, наголошувала на скрутному становищі української культури через радянську владу, паралельно акцентуючи увагу на свою здатність розвинути українську культуру, враховуючи німецькі здобутки.

Культурне життя на усій території РКУ пильно контролювалося німецькою владою, яка розгорнула масштабний проект щодо змінення національного життя. Першочергово було запущено активну мережу періодичних видань, яка містила пропаганду «нової влади», а отже, й нової культурної політики. Головна ціль – витіснення національної ідентичності методом нав'язування власних ідей. Широка мережа пропаганди охопила

⁵⁵ *Маєвський О.* Німецька та антибільшовицька графічна пропаганда в умовах окупаційного повсякдення на території України (1941–1944 рр.) . Наукові записки Тернопільського педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2015. Вип. 1. Ч. 3. С. 168-169

⁵⁶ *Там само.* С. 170

безліч аспектів культурного життя населення, включаючи такі явища як кіно, преса, публікації, театр та, навіть, зображення. Пропаганда була усюди де тільки можна було її застосувати. Особливістю пропаганди в галузі культури стали намагання окупаційної влади до зведення нанівець негативних настроїв серед мирних жителів, тому демонструючи «культурну Європу» та її бажання приєднати до своїх лав не менш «культурну Україну», вона очікувала на прихильність населення та його здатність до вивчення нових західних тенденцій, а особливо німецьких. Також подібну «українізацію» окупаційна влада розцінювала кращим варіантом аніж продовження «радянщини», адже у такий спосіб було створено спільного ворога.

Українське національне життя в перші місяці окупації підтримувалось та поширювалось завдяки окупаційній владі. Втім, окупаційна влада використовувала дану можливість на свій лад, однак, паралельно розгортала мережу пропаганди та вносила свої корективи. Згодом, окупаційна адміністрація почала відноситись до культурних проявів з настороженістю. Починаючи з 1942 року політика окупантів вже набула агресивності щодо українських культурних проявів на території РКУ. Головною метою вже не було «втертися в довіру» до людей і таким чином домогтися прихильності, радше затвердити свій непохитний авторитет з можливістю контролювати усі соціальні прояви населення.

Розділ 2. Від «культурних здобутків інших народів» до «культури приміщень і дворів» на сторінках «Голосу Полтавщини»

2.1. Засади «нового порядку» в культурі.

Особливість перших видань газети «Голос Полтавщини» полягала у перенасиченості публікаціями, що змальовували запровадження нового культурного порядку. Так, ці публікації стосуються запланованих цілей щодо розвитку української національної свідомості:

... Національні властивості, національні традиції — це є основа, на якій народ будує свою культуру і разом з тим засвоює культурні здобутки інших народів. В таких умовах культурне придбання других народів засвоюється не зовнішнє — механічно, а творчо-органічно, сам народ тоді не з'являється паразитом, що харчується чужими соками, а співучасником культурної творчості інших народів... Тому і українська школа, будучи в своїй основі національною, повинна використовувати досвід інших народів, особливо досвід німецького народу, що дав так багато у всіх галузях культури, зокрема в галузі педагогіки.⁵⁷

Так, важливим завданням для окупаційної влади було не лише продемонструвати «зацікавленість» до української культури, а також заохотити населення РКУ переймати європейські здобутки у культурі. Тому, на шпальтах газет можна зустріти подібні публікації:

Український народ мав великі здібності в галузі мистецтва. Він створив чудову народню пісню, не зважаючи на всякі утиски чужої по національності влади, створив свою художню літературу, свій національний театр. Мистецтво глибоко ввійшло в народній побут в формі прекрасних вишивок, орнаменту і т. ін. Але через великий гніт український народ розкрив лише невелику частину тих великих здібностей в галузі мистецтва, що властиві йому.⁵⁸

У даній цитаті вказується про те, що український народ має повернути набуте, та відректися від нав'язаного радянською «чужою по національності» владою. Однак за декілька абзаців можна зустріти вже вислови протилежного змісту, які спрямовані не на заклик до відродження «свого», а на заохочення до європейського культурного світу: «Український народ повинен по справжньому ввійти в сім'ю європейських народів, широко використовувати досягнення європейської культури, особливо культури німецького народу, що

⁵⁷ Б.а. Про українську школу. *Голос Полтавщини*. 02.11.1941. Вип. 3. С. 2.

⁵⁸ Б.а. На порозі нового життя. *Голос Полтавщини*. — 26.10. 1941. Вип. 1 — С. 3

визволив Україну спід більшовицького ярма.».⁵⁹ Таким чином зроблений акцент на тому, що українська культура повинна перейняти культурні здобутки інших народів та ставати співучасником культурної творчості. В даному контексті подібне «співучасництво» радше можна оцінити як намагання заміщення української культури на європейську, аніж взаємну співпрацю.

Справа в тому, що головну роль тут відіграють прийоми переходу від теми до теми, адже заклик про приєднання українського народу до європейської культури окреслюється як культурний розвиток в «нових умовах життя». Також, в кінці було зазначено головну мету газети: «Закликать до творчої роботи у всіх галузях культури, будить і виховувать національну свідомість - таке завдання нашої газети.».⁶⁰

Також, на шпальтах газети присутні вірші, які застосовувалися заради «піднесення національного духу», де найчастіше український народ окреслювався страждальником від рук радянського режиму. Вже з першого випуску газети «Голос Полтавщини», на першій сторінці можна зустріти «вітальний» вірш⁶¹, який мав на меті відмежувати український народ від радянського світу:

*Привіт Тобі, Народе Вільний, України доньки й сини!
Терпіли Ви тяжке свавілля, Жили Ви в темряві і злиднях,
Зросили кров'ю Ви лани. Але ви знали: Правда зійде
На землю омиту слізьми.... Живи ж, Страдальнику Народе
України доньки й сини. Віднині вільно й назавжди!*⁶²

У вірші використовуються тези про «тяжке свавілля», «жили ви в темряві і злиднях» навмисно, аби окреслити втрати після більшовизму. Така тактика мала на меті зарекомендувати окупаційну владу, як визволителів. Також, це

⁵⁹ Б.а. На порозі нового життя. *Голос Полтавщини*. –26.10. 1941.Вип. 1 – С.3

⁶⁰ Там само.

⁶¹ Див. Додаток 1.

⁶² Полтавка. Привіт тобі народе вільний! *Голос Полтавщини*. –26.10. 1941.Вип. 1 – С.1

можна підтвердити кінцевим реченням «Живи ж, Страдальнику Народе України доньки й сини, віднині вільно й назавжди».

Наступний вірш виглядає вже більш відкритим в даному плані, а тези більш цілеспрямованими (повний текст див. у додатку) ⁶³:

*...Це ж про тебе, моя Україно, Про недавні безрадісні дні.
Оті пісні, то стогін народний Під ярмом більшовицьких катів...
...Та ось вість пролунала по краю, Що великий німецький народ
Славне військо своє послав Від хижацьких нас визволить орд...
Знов з вітрами осінніми лине Переможний і радісний спів:
Ти вже вільна, моя Україно, Від ярма більшовицьких катів.* ⁶⁴

У даному випадку радянська влада порівнюється із хижаками та ордою, також використання слова «ярмо» вказує на поневолення. Пісні відокремлюються на до та після, де за часів радянської влади – пісні «стогін народний». Натомість, німецький народ постає визволителем, який обіцяє українському народові вільність та «Переможний і радісний спів».

Про зміни в розумінні культури свідчить наступна теза, де під виглядом «культурності» окупаційна влада закликала полтавських громадян відбудовувати місто. Дана тема висвітлюється у наступній статті, яка має назву «Полтава повинна бути культурним місцем»:

До цієї роботи повинно стати все населення міста, борючись за чистоту вулиць та взагалі за культуру приміщень і дворів. Сміття, бруд вбиралень,—все це є ознаки некультурності, які нам залишили у спадщину жиди та большевики, ми мусимо за короткий час все це знищити. Пан радник побажав, щоб до цієї боротьби були втягнуті жінки міста, домогосподарки. їх повинні організувати кербуди, даючи певні завдання для кожної організованої групи. Коридори, ганки, вікна—повинні бути чепурно прибрані, вимиті, побілені. Ще у місті безліч є ям та неогорожених підвалів, або зруйнованих підземних споруджень, куди легко може потрапити людина й покалічитись. Ці ями треба огородити або позабивати. ⁶⁵

Власне, до подібних робіт закликалися жінки та домогосподарки, та й загалом усе населення міста. Окупаційна влада перекладала усі ремонтні

⁶³ Див. Додаток 2.

⁶⁴ Б.Дніпров. Про що співала Осінь. *Голос Полтавщини*. –26.10.1941. Вип. 1 – С.3

⁶⁵ Кієва. Полтава повинна бути культурним місцем. *Голос Полтавщини*.30.06.1942.Вип. 61.С.4.

справи міста на населення, оперуючи культурним фактором. Також, окупаційна влада проводить паралель між культурністю та некультурністю, де культурність – чистота, чепурність та готовність до роботи, некультурність – бруд та сміття, яке є признаками більшовизму. Таким чином, окупаційна влада використовувала дані терміни не лише для пропаганди антибільшовизму, але й заради спонукання населення завзято братися до відбудови міста, що давало змогу нацистам безкоштовно ремонтувати, як вони були впевнені, вже свої міста.

Власне, нав'язування окупаційною владою власної культури існувало вже в перші місяці окупації. В першу чергу нацисти намагалися якнайшвидше висвітлити в негативному ключі радянську владу, обіцяючи врятувати «страждальника народа» від нищівної політики більшовиків. Натомість, окупаційна влада повною мірою пропонувала свою політику, яка полягала в орієнтації населення РКУ на культуру Німеччини. Втім, також окупаційна влада використовувала термін культурності задля спонукання населення прибирати ганки та відбудовувати вулиці, що могло активно спрацювати, адже, при невиконанні даних спонукань, населення одразу визнавало себе некультурним в очах «нової влади».

2.2. Освіта як інструмент культурної політики.

*При всесильній допомозі
Німецької Армії, керованої Великим
Фюрером, з України вигнано насильників.
Закінчилось і ганебне панування жидо-
більшовиків і в шкільних, освітніх справах.⁶⁶*

Чимало уваги окупаційна влада приділяла освітній програмі в українських школах. Проте, в перші роки окупації більшість шкільних приміщень використовувалась німцями як казарми та госпіталі. Це було зумовлено недостатньою кількістю вчителів та базових шкільних потреб,

⁶⁶ Б.а. Школи працюватимуть. *Голос Полтавщини*. 01.01.1942. Вип.1. С.2.

таких як опалення, підручники та посібники.⁶⁷ Однак, для німецької окупаційної влади школи також були важливим компонентом культурної політики. Особливість освітньої програми полягала в тому, що це обов'язкова щоденна складова в житті населення, в якій нацисти вбачали велику можливість для впровадження та насадження європейської культури ще з дитинства. Про нові засади освітньої програми в публікації «Про українську школу» на початку описано так:

Найважливіші питання про характер школи та її завдання. Перша вимога до нашої школи, —щоб вона служила інтересам свого народу, була справді національною українською школою.⁶⁸

Однак, вже за декілька абзаців наводяться дещо протилежні цілі, наскільки, навпаки, важливим є використання досвіду інших народів та орієнтація на західну культуру:

Тому і українська школа, будучи в своїй основі національною, повинна використовувати досвід інших народів, особливо досвід німецького народу, що дав так багато у всіх галузях культури, зокрема в галузі педагогіки.⁶⁹

З одного боку, за словами, що описані в даній публікації, українська школа має служити інтересам свого народу та нести національний характер. З іншого боку, вона також в більшій мірі зобов'язана переймати західну культуру та, особливо, переймати саме німецький досвід.

Втім, школа не уособлювала собою звичайний учбовий заклад у якому здобувалися знання. Дані осередки радше слугували виховними будинками. На території Полтави також публікувався «Педагогічний інформаційний бюлетень», в якому є згадка про попередній випуск, який був «радо зустрінутий» вчителями, проте який не зберігся до нашого часу.⁷⁰ Однак, в

⁶⁷ Дудяк І. Освіта на Полтавщині у період Другої світової війни (за документами Державного архіву Полтавської області).Офіційний сайт Державного архіву Полтавської області.07.11.2018.URL: <http://poltava.archives.gov.ua/publikatsiyi45-osvita-na-poltavshchyni-u-period-druhoi-svitovoi-viiny-za-dokumentamy-derzhavnoho-arkhivu-poltavskoi-oblasti> , (дата звернення) 10.04.2021

⁶⁸ Б.а. Про українську школу. *Голос Полтавщини*.02.11.1941.Вип.3. С.2.

⁶⁹ Б.а. Про українську школу. *Голос Полтавщини*.02.11.1941.Вип.3.С.2.

⁷⁰ Б.а. Українські вчителі. *Педагогічний інформаційний бюлетень*. 15.05.1943. Вип. 2 С.1

доступному випуску присутня вичерпна кількість інформації щодо «виховницьких» заходів для недисциплінованих учнів. «Німецьке прислів'я каже «*Strafe muss sein*», «Кара мусить прийти»⁷¹. Кари розподілялись на моральні та фізичні. Щодо моральних кар в бюлетені було окреслено такі настанови:

Кожен рід покарання повинен сам учитель вибрати, зваживши на обставини і відповідно їх застосувати. Я згадаю тут тільки про окремі види моральних покарань, а саме: виключати з гри, під час лекції з гімнастики, залишати після лекцій, задавати багато домашніх завдань, посилити нагляд в дворі та в коридорі під час перерви, доручити учневі збирати папір в шкільному дворі, залишати на позапланові роботи... При більш серйозному порушенні шкільної дисципліни мо жуть бути запроваджені такі кари: запис до Елясвої книги, заява директорові, зменшена оцінка з поведінки, погроза виключення з школи та здійснення цієї погрози...⁷²

Однак з фізичними покараннями ситуація була набагато серйознішою та вимагала від вчителя низку правил – не завдавати фізичних ушкоджень, втім дані правила радше були «порадами» та частіше за все не виконувались. І хоча фізична розправа була заборонена, проте одночасно вона мала обов'язково існувати:

Принципово можна сказати, що бити учнів, власне кажучи, заборонено. Але ніхто не може мати щось проти того, якщо, особливо тепер, в воєнний час, як засіб підтримати дисципліну, учитель застосує метод фізичного впливу на недисциплінованого учня. Цього вимагає час. Тілесні покарання іноді бувають необхідні. Але треба пам'ятати, що удари та стусани в такі органи тіла, як вуха, очі, череп, в область серця та в нижню частину живота ні в якому разі не дозволені. Це заборонено. Але від ляпасу по щоці ніхто не вмере, так само не коштуватиме життя, якщо вдарити учня ковинькою.⁷³

Також у статті було зазначено про «систему терору» проти вчителів з боку учнів, однак щодо деталей такої поведінки мною не було віднайдено жодної інформації. Також, цікавим є погляд на культурний розвиток в галузі освіти у наступній публікації в газеті «Голос Полтавщини»:

Основне завдання в галузі освіти, що стоїть перед українським народом, піднести якомога вище свій культурний рівень, озброїти науковими знаннями

⁷¹ Б.а. Дисципліна в школі. Педагогічний інформаційний бюлетень. - 15.05.1943. Вип. 2 С.2-3

⁷² Там само.

⁷³ Б.а. Дисципліна в школі. Педагогічний інформаційний бюлетень. - 15.05.1943. Вип. 2. С.2-3

*широкій масі населення. Без науки, без знання не можна в сучасних умовах будувати ні сільського господарства, ні промисловості.*⁷⁴

Спершу у даній публікації знову зроблено акцент на розвиток культурного життя населення через освіту, однак згодом прослідковується те, що насправді турбувало окупаційну владу – це промисловість та сільське господарство. Це також є підтвердженням того, що оперуючи розвитком української культури німецька влада ставила перед населенням зовсім інші завдання. «Готуючи кваліфікованих робітників в галузі рільництва, тваринництва і т. інш., вона разом з тим повинна виховувати у своїх учнів любов до села і сільського господарства.». Саме під таким закликом в більшій мірі, проходив розвиток української культури та виховання цінностей в молодшого покоління.⁷⁵

Ще одним кроком стало введення нового обов'язкового для вивчення предмету у загальноосвітній школі в 1941 році – німецької мови. Так, вже з першого класу учні мали б вивчати як українську, так і німецьку мови в однаковій мірі.⁷⁶ Однак, через відсутність потрібного арсеналу для навчання, школи так і не було відкрито вчасно. Також про це читаємо у газетній публікації:

*До Полтавського Міського Відділу Освіти майже щодня звертаються вчителі з запитанням: «Коли розпочнеться навчання в школах?». Затримка у відкритті шкіл в Полтаві обумовлюється рядом причин. Одна з них відсутність програм і підручників.*⁷⁷

Натомість, окупаційна влада заохочувала вчителів до складання шкільних програм та підручників власноруч, та закликала не сподіватися на те, допоки потрібні матеріали для навчання надішле центр, тобто Київ⁷⁸ Також цікавим моментом стала теза про деяку складність у написанні нових підручників:

⁷⁴ Б.а. Які нам потрібні школи. *Голос Полтавщини*. 02.11.1941. Вип.4. С.1

⁷⁵ Там само.

⁷⁶ Б.а. Про учбові плани української елементарної школи. *Голос Полтавщини*. 09.11.1941. Вип.5. С.1.

⁷⁷ Б.а. Про складання шкільних програм та підручників. *Голос Полтавщини*. 23.11.1941. Вип.9. С.3

⁷⁸ Там само.

*Значно складніша справа складання програм і підручників з таких дисциплін, як історія, українська література і почасти географія. В цих дисциплінах потрібні корінні зміни в порівнянні з тим, чого вчили учнів в більшовицьких школах.*⁷⁹

Проблеми зі складанням підручників з історії та української мови спіткали не тільки полтавські школи. Такі ж проблеми існували і в київських колах: «Зараз закінчено складання програм з усіх дисциплін, крім історії й української літератури.»⁸⁰

За декілька випусків було опубліковано статтю, присвячену домашній освіті та культурному вихованню, які зобов'язана надати матір своїй дитині. Можна припустити, що дана стаття була випущена саме через затримку у відкритті шкіл, адже у статті закликали українських жінок виховувати своїх дітей, як: *«культурних, розумних, освічених та працьовитих людей, які люблять свій нарід»*⁸¹

Майже в кожній публікації, що присвячена освітнім програмам, чим далі тим більше вказується на те, що український народ має віддячити Німеччині за «визволення» та «виховати громадянина нової Європи».⁸² Опанування культури німецького народу постає на рівні з опануванням української культури:

*Не забудьмо, що наша трагедія незнання іноземних мов. Вивчаймо німецьку мову – що допоможе нам краще опанувати культуру Великого німецького народу!*⁸³

Власне, школи було відкрито у січні 1942 року: про це було опубліковано статтю із оголошенням про початок запису до школи та про вакансії щодо працевлаштування на роботу вчителем.⁸⁴ Так само почали працювати й університети, однак, вже 21 січня 1942 було видано «Розпорядження про

⁷⁹ Там само.

⁸⁰ Жосан О. Освіта України в період німецької окупації (1941-1944). Із газети «Українське слово». Освітня Політика.03.05.2015. URL: <http://education-ua.org/ua/ekskurs424-435>, (дата звернення: 12.04.2021)

⁸¹ Б.а. Жінка як мати і вихователька. *Голос Полтавщини*.11.12.1941. Вип.14. С.2

⁸² Ф.Пошивайло. Перед роботою в школі. *Голос Полтавщини*. 25.12.1941. Вип.18. С.4.

⁸³ Там само.

⁸⁴ Б.а. Школи працюватимуть. *Голос Полтавщини*. 01.01.1942. Вип.1. С.2

високошкільну політику у Райхскомісаріаті Україна», у якому йшлося про те, що:

I. Всі вищі учбові заклади в Райхскомісаріаті Україна належить до дальших вказівок закрити.

II. Виняток стосується щодо медичних, ветеринарних, сільськогосподарських, лісотехнічних і технічних факультетів, а також природничих професій.

III. Студентам вищих семестрів, надається закінчити своє навчання пізніше. Право на це вони можуть заслужити лише своєю поведінкою.

V. Викладачі факультетів підлягають суворому випробуванню на їх політичну надійність.⁸⁵

Отже, окрім звичайних шкіл також планувалося введення «спеціальних шкіл», які мали на меті підготовку кваліфікованих фахівців в певних галузях, які згодом повністю витіснили усі загальноосвітні школи. Дані школи, як зазначалося притримувалися «культурної діяльності», де «культурною діяльністю» вважається фах агронома, фармацевта, механіка та ін.⁸⁶ Вже у березні 1942 року починає працювати перша подібна школа «Землевпорядча», у якій існували три відділи: землевпорядний, технічний та рибоводний. Щодо навчання, то це вже не поставало головним завданням, як ще кілька місяців тому у 1941 році. Відтепер ціль – кваліфікований фахівець своєї справи:

*Такі молоді техніки повинні бути повноцінними, добре озброєними у відповідних галузях економіки і техніки фахівцями будівниками нового господарського ладу, здатними сміливо виконувати найважливіші завдання по відродженню нашого сільського господарства.*⁸⁷

30 червня 1942 року було відкрито подібну землемірну школу в місті Кременчук, про що урочисто написали в газеті «Голос Полтавщини». Надважливим є те, що задля відкриття даної школи було зачинено кременчуцький театр «Колізей» та використано його приміщення задля розміщення даного навчального закладу. На урочистому відкритті були представники німецької влади та різних місцевих організацій, таких, як Український відділ пропаганди (Далі – УВП). Привітавши вчителів та учнів із

⁸⁵ Україна в Другій світовій війні у документах: Зб. німецьких архівних мат. Т. 2: 1941–1942 Упор. В. Косик. Львів, 1998 – С.107 (Див. також додаток 3)

⁸⁶ Б.а. Про спеціальні школи. *Голос Полтавщини*. 15.01.1942. Вип. 5. С.1

⁸⁷ Інженер Гнатенко. Землевпорядна школа. *Голос Полтавщини*. 29.03.1942. Вип. 26. С.4.

відкриттям школи УВП пообіцяв підтримку зі своєї сторони. Після промови було продемонстровано німецький кінофільм про життя селян.⁸⁸

Окрім сільськогосподарських шкіл також існували Торгівельні фахові технікуми, випускники яких ставали крамознавцями, консультантами та бухгалтерами кооперативних спілок.⁸⁹ Вступ до подібних технікумів був можливим лише за умови освіти у 7-8 класів. Господарська академія, яка свідомо використовувалась окупаційною владою задля виховання професійних робітників для Німеччини під час окупації, у статтях отримала статус культурного центру та прирівнювалась до рівня «Мазепинсько-Могилянської академії». Про це свідчить наступна публікація:

*За час свого існування УГА це наш національний політехнікум — не тільки ; підготувала 660 українських фахівців вищої кваліфікації українських інженерів, і не тільки почала видання української технічно-господарської підручної літератури для вищих шкіл, але й продовжувала національну традицію української вищої освіти, початої в Україні від часів Київської Мазепинсько-Могилянської Академії в XVII—XVIII сторіччях.*⁹⁰

Також, у статті було зазначено, що ювілей даної академії можна прирівняти до справжнього культурно-національного свята всього українського народу.⁹¹

У період окупації також відкривались і мистецькі школи, однак культурний розвиток у даних освітніх осередках також не займав перше місце. Якщо ж відкривалися мистецькі школи, як наприклад художня майстерня в м. Полтава, з перших днів відкриття у даній майстерні вже було продумано «план виробітку» продукції, а виготовлений товар, ймовірно, йшов на експорт до Німеччини. Теж саме можна сказати і про керамічний завод на території Полтави, на якому виготовлявся посуд з українськими національними візерунками:

⁸⁸ Б.а. Відкриття землемірної школи в Кременчуці. *Голос Полтавщини*. 25.06.1942. Вип.57. С.2 (Також див. Додаток 4)

⁸⁹ Б.а. Розпочинає працю ще один технікум. *Голос Полтавщини*. 26.06.1942. Вип. 58. С.3

⁹⁰ *Сільський Господар*. Ювілей Української Господарської академії. *Голос Полтавщини*. 28.06.1942. Вип.60. С.2.

⁹¹ Там само.

Готову продукцію продають на своєму ринку, або збувають через Райнпотребсоюз або по наряду ВІКДО. з. с.⁹²

ВІКДО (Wirtschaftskommando) – економічне управління, яке напяму займалося експлуатацією територій РКУ. Головна ціль даного об'єднання – накопичення та вивезення усього можливого продукту з окупованих територій.⁹³

Поняття культури з часом стало заміщуватись та видозмінюватись. Якщо ще у 1941 році можна спостерігати демонстративну зацікавленість окупаційної влади щодо розвитку українських національних шкіл, то вже до 1942-1943 рр, «національне» було заміщене на «культурне», а «культурне» на фахове. Власне, українізація у школах, та й не тільки в школах була вигідною задля створення спільного ворога, такого, як Радянський Союз. А от оскільки «національне» має завжди супроводжуватись «культурним» то нацистська влада не була зацікавлена у розвитку чужої культурності, адже визнавала та насаджувала лише свою. В такому разі за допомогою підміни понять, окупаційна влада почала впроваджувати новий вимір культурності –фаховий, а особливо сільськогосподарський. Таким чином, окупаційна влада під виглядом культурного розвитку насправді виховувала та навчала для себе цілі загони робітників, які згодом мали віддячувати Німеччині своєю працею. Якщо ж на шпальтах «Голосу Полтавщини» впродовж 1942-1943 років і публікувалися поодинокі статті, присвячені українській культурі, то те, що стосувалося саме освітніх заходів, на першому місці головну роль займали фахові здобутки. Культура існувала лише поза межами освіти, однак не впроваджувалась до навчання, як було обіцяно окупаційною владою у 1941 р.:

Школа має готувати культурного господаря, а тому такі дисципліни, як рільництво, садівництво, городництво та бджільництво повинні займати почесне І місце в програмі роботи школи, і для набуття практичних с. г. знань ! школа мусить мати 10—15 га землі, невеликий с.-г. реманент та тяглову силу.

⁹² Б.а. Перспективи художньої промисловості в Полтаві. Голос Полтавщини.26.04.1942.Вип.34.С.4

⁹³ Себта. Т.М. Документальні фонди німецької окупаційної влади 1941–1944 рр. у державних архівах України: аналіз інформаційного потенціалу . Архіви України. 2010. № 2. С. 33-34

(Німецьке Командування закликає нас до відбудови зруйнованого та сплюндрованого краю, вітає ініціативу й допомагає в організації всіх професійних с.-г., ремісничих та лісових шкіл. Чим скоріше ми підготуємо культурного господаря, тим раніш зліквідуємо свої злидні й виконаємо свій обов'язок перед Німецькою Армією.⁹⁴

Культурний обов'язок перед німецькою армією мав вигляд саме у господарчому розвитку. Якщо порівнювати дані вислови із висловами у 1941 році, які зазначені раніше, про те, що українська культура має доповнювати європейські ряди, то відтепер обов'язком українського народу є кваліфіковані фахівці, які здатні працювати на благо нацистської Німеччини. «Культурний господар» - образ, під приводом якого окупаційна влада продовжувала реалізовувати власні інтереси.

Наприкінці 1942 та протягом 1943 років кількість статей, що стосуються освітніх осередків різко скорочуються. За весь 1943 рік у газеті було опубліковано лише дві статті, присвячені школам. Перша стосувалася фахової школи в районі Гомеля, друга – про школу Фервальтунгсштафель (Verwaltung Staffel - адміністративні військові посади) в Кременчуці. Друга школа спеціалізувалася на особливих професіях, а саме військових (перекладачі, військові оркестри, канцелярські службовці.)⁹⁵

Натомість, у 1943 році на шпальтах газети відчутне колосальне збільшення статей присвячених праці, а саме про значення праці для збільшення виробництва продукції. Подібні статті завжди містили слова «праця»: «Людина і праця», «Молодь їде на працю». Починаючи від 1943 року, головним завданням, вже відкритим, стало вивезення українських робітників на територію Німеччини. В зв'язку із збільшенням сільськогосподарських настанов та статей присвячених праці, зі сторінок газети зникають і поодинокі згадки про українську культуру.

⁹⁴ Михалевський. Які нам потрібні школи на селі. *Голос Полтавщини*. 19.07.1942. Вип. 78. С.4.

⁹⁵ Школа Фервальтунгсштафель в Кременчуці. *Голос Полтавщини*. 18.08.1943. Вип. 291. С.2.

Нова освітня тактика була обрана спеціально для збільшення кількості робітників, які будуть готові працювати на благо Німеччини. Слово «Культура» стало заміщуватись іншими сенсами. Замість культурних національних традицій створювались культурні агрономні осередки з сільськогосподарського фаху. Окупаційна політика не мала на меті сприяти культурному розвитку українського народу, про що свідчать не тільки зміни у публікаціях, а й розпорядження щодо закриття та переформатування учбових закладів у надшвидкому темпі.

2.3. Особливості культурного життя під час окупації.

Німецька влада ще з перших днів окупації стала очільником майже усіх культурних осередків, в зв'язку із евакуацією більшості радянських культурних об'єднань вглиб СРСР. Тому, вже з перших випусків «Голосу Полтавщини» можна зустріти статті присвячені новому розвитку таких осередків, як наприклад театри, кінотеатри, мистецькі осередки.

Щодо театрального мистецтва, то воно, в першу чергу відігравало розважальну функцію для солдат та верхівки Вермахту.⁹⁶ Однак, паралельно мало дуже важливе пропагандистське значення для окупаційної влади, яка притримувалася такої ж тактики «втертя в довіру». Тому, у статті сформовано наголос на відновлення українських сценічних традицій, які «згубив» більшовицький режим. Не зважаючи на те, що уся стаття містить доволі проукраїнські вислови, однак останнє, підсумкове речення, вже демонструє справжні наміри:

Такими великими майстрами, що в високій мірі володіли всіма елементами української вистави, були корифеї нашого театру: Кропивницький, Заньковецька, Карпенко-Карий, Садовський, Саксаганський, Затиркевич. У них в першу чергу мусить учитись український актор, використовуючи їхні мемуари, спогади молодших співробітників і т. д. Але разом з тим треба використовувати і те краще, що дало сценічне мистецтво інших народів.⁹⁷ (виділення моє. К.П.)

⁹⁶ Титаренко Д. М. Культурне життя на Донбасі під час нацистської окупації. Український історичний журнал. - 2015. - № 2. - С. 67. -URL:

http://resource.history.org.ua/publUII_2015_2_6, (дата звернення: 23.04.2021)

⁹⁷ Бажані шляхи розвитку театру. Голос Полтавщини. 20.11.1941. Вип.8. С.1

Вже з перших днів окупації німецька влада формувала підґрунтя для пропаганди, використовуючи подібні «закиди» про те, що ніби її головна ціль це розвиток української культури. Однак, важливо не забувати про «інші народи» та їх здобутки, де насправді опосередковано мається на увазі Німеччина. Окрім того, наголошувалося на вимогах в театрах, саме цьому було присвячено статтю в газеті, автором якої є А. Репуленко:

Вимоги мають бути підвищені ще й тому, що ми маємо відвідувачів театру людей, обізнаних в театральному мистецтві, людей високої західної культури — представників славетної Німецької Армії. Полтавський театр в сьогоднішньому його складі, на превеликий жаль, високих вимог ще не задовольняє. Чому саме? Театр, правда, в своєму складі має гарних акторів, проте їх мало. Театру треба потурбуватись, щоб у найскорішому часі поповнити свій склад високоосвіченими, багато обдарованими фахівцями театрального мистецтва.⁹⁸

Оскільки театр в першу чергу відігравав роль розважального центру для німецьких солдат, тож вони мали бути максимально адаптовані саме для німців. Чималу роль відігравало наївне переконання населення, що без підтримки німців театр не зможе розгорнути свою українську культурну діяльність.⁹⁹

Втім, цитата з офіційних документів за тезою Сергія Іванова свідчить, що насамперед завдання театрів полягало в тому, щоб «сприяти поглибленню дружніх і культурних відносин німецького та українського народів», а не відновленню українського традиційного театру. Також було наголошено про те, що «спільних виступів українських та німецьких діячів культури варто уникати»¹⁰⁰

У театрах і справді переважали українські національні твори, однак, нажаль, вони також були видозмінені, як колись при більшовизмі, на що часто наголошувала нацистська влада. Окупаційна політика щодо театрів була подібна до політики тоталітарного режиму, однак під впливом інших обставин відрізнялася лише іншими формальностями. На українські твори так само було

⁹⁸ Репуленко А. Театр м.Полтави. *Голос Полтавщини*. 27.11.1941. Вип 10. С.4

⁹⁹ Репуленко А. Театр м.Полтави. *Голос Полтавщини*. 27.11.1941. Вип 10. С.4

¹⁰⁰ Іванов. С. Становище населення Волині в період Німецької Окупації. 2017. С.110. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Ivanov_Serhii/Stanovysche_naselennia_Volyni_v_period_nimetskoj_okupatsii_1941-1944_rr, (дата звернення: 20.04.2021)

накладено цензуру, окрім того, дедалі все частіше в репертуари заохочувалися європейські класичні твори, як наприклад «Богема» Пуччіні¹⁰¹ а українські національні твори слугували лише «незвичними» для розваги німців, однак не більше.

Окупаційна влада пильно слідувала за діяльністю мистецьких та художніх осередків, адже розглядала їх радше як промислові підприємства. Окупаційна влада не намагалася приховати цього факту, про що свідчить наступна стаття про перспективи художньої промисловості в м. Полтаві. Спершу у статті наголошено про важливість даної промисловості саме в Полтавському гебіті:

*Серед областей України Полтавщина є визначний осередок народнього мистецтва, де здавна було створено дуже своєрідні форми народнього орнаменту.*¹⁰² Втім, наприкінці статті, яка присвячена важливості поширення українського орнаменту на теренах РКУ проявляється сутність створення нових «художніх» закладів:

*Художньо-промислові артілі до 80% своєї продукції виробляли для експорту; й надалі поза всяким сумнівом, експорт не зменшиться, важливість нового закладу стає ще більшою: справа на тої честі показати наше народне мистецтво в справжньому вигляді, без будь-яких «ідеологічних корективів» у дусі більшовицьких тенденцій.*¹⁰³

Власне, мистецькі осередки існували не задля культури, а радше проти неї, адже існували навіть «пляни виробітку» на експорт. Українська народна культура, беззаперечно була до вподоби німцям, однак лише у вигляді оздоблення та театральних розважальних вистав.

Щодо кінематографу, то як вже було вище зазначено, в кіно демонструвалися лише німецькі фільми та кіножурнали. Однак, забезпечити одразу усі області кіноапаратурою, там де воно було потрібним не вдавалося. Втім, допоки не було запущене кіно, на теренах Полтави населенню надавалися коротенькі описи даних кінофільмів.:

...Нещодавно Шишацький будинок національної культури збагатився на стаціонарну звукову кіноустановку, придбану за безпосередньою допомогою представника

¹⁰¹ «Богема» Пуччіні. *Голос Полтавищини*. 08.11.1942. Вип. 145. С.4

¹⁰² *Художник*. Перспективи художньої промисловості в Полтаві. *Голос Полтавищини*. 26.04.1942. Вип.34. С.4.

¹⁰³ *Там само*.

*Німецького Командування... Дуже добре було б, якби Полтавський обласний кінофототрест видрукував масовим тиражем лібретто німецьких кінофільмів....*¹⁰⁴

Поширення будь-чого, що стосувалося «німецького» було настільки важливим для окупаційної влади, що використовувалися будь-які методи задля досягнення пропагандистської мети, як наприклад роздруківка сценаріїв німецьких фільмів. Щодо появи кіно у м. Полтава є лише дві згадки у газеті, які датуються 1943 роком:

*В Полтавському кінотеатрі „Централь” демонструється зараз для цивільного населення новий німецький фільм „Шведський соловейко”. Сценарій Г. Ф. Клас а та П. Швейцера написано за мотивами п'єси Ф. Форстбри „Гастроль в Копенгагені”.*¹⁰⁵

Окрім звичайних німецьких кінофільмів також демонструвалися антисемітські стрічки:

*Німецький фільм „Жид Зюсс”, який з успіхом, демонструється зараз на екрані Полтавського кінотеатру „Централь,” показує яскравий епізод підступної діяльності жидівства в німецькому герцогстві Вюртемберг 1733 р.*¹⁰⁶

Кінострічки періоду окупації найкраще висвітлювали нацистський світ та пропаганду, адже нічого окрім німецького в кінотеатрі не демонструвалося. Оскільки радянські фільми автоматично були заборонені «новими законами», а українські кінострічки просто не виготовлялися – єдине місце де можна було побачити бодай щось, що стосувалося української культури – це театри.

У газеті кілька публікацій присвячено виставкам. Однак, дані виставки також абсолютно не стосувалися культурного піднесення українського народу. Подібні виставки були демонстраціями пропаганди «неймовірної Німеччини»:

*...Цими днями в різних містах і місцевостях України показана виставка, яка багата чудовими фарбовими світлинами Німеччини. Картини німецьких міст, німецькі красиди і німець на своїй батьківщині, яка з'являється головною темою цієї виставки, що має назву; «Чудова Німеччина»... Але особливе значення для нас має серія фотографій, що показують працю наших земляків в Німеччині....*¹⁰⁷

Власне, від виставок була лише назва, першочергово окупаційна влада апелювала до візуальної демонстрації мальовничої Німеччини, а головне – показати усі радощі праці українців в Німеччині. Отже, навіть у таких проявах

¹⁰⁴ Звукова кінокартина в райцентрі. *Голос Полтавщини*. 16.08.1942. Вип.101. С.4.

¹⁰⁵ Кіно. *Голос Полтавщини*. 30.05.1943. Вип.225. С.2.

¹⁰⁶ Кіно. *Голос Полтавщини*. 11.06.1943. Вип.235. С.2.

¹⁰⁷ Виставка про чудову Німеччину. *Голос Полтавщини*. 09.06.1943. Вип. 233. С.1.

культурного життя існувала пропаганда. Також, у газеті було згадано промислову виставку у Дніпропетровську, де йшлося про здатність народу в скрутний час використовувати сировину у побуті.¹⁰⁸ Наприклад, було згадано про лапті з соломи та іграшки з битих глечиків. Щодо культурних творів, то на подібних виставках про них не було жодної згадки.

Отже, можна стверджувати, що культурне життя під час окупації було спрямоване не на духовний розвиток населення, а на споживчий німцями вектор. Театри – розважальне місце першочергово німців. Кіно – пропагандистські кінострічки щодо німецького світу та робітничих вакансій для населення, які згодом стали обов'язковими, аби відробити німцям за «визволення». Мистецькі осередки – місце виробітку продукції на експорт в Німеччину. Виставки – пропаганда праці та зверхності німців над іншими народами.

Новий культурний порядок можна розглядати як набір змін в культурному житті населення. В першу чергу слід зазначити про нове для самих людей в пресі, а саме появу статей присвячених українській культурі. У статтях наголошувалося на унікальності української культури, яку треба розвивати за допомогою запозичень з німецької культури. По-друге, зміни в самому трактуванні культури. Термін «культурності» використовувався на противагу більшовизму, також «культурність» народу вимірювалася чепурністю садиб та ганків. Отже, «культурність» мала наближення до чогось матеріального а не духовного.

Освіта в роки окупації постає як важливий інструмент культурної політики. Це зумовлено тим, що на початку окупації німецька влада обіцяла населенню культурний національний розвиток, проте згодом тактику було змінено на культурний фаховий обов'язок. Щодо культурного розвитку, то у освітніх осередках використовувалася українська мова, що можливо й

¹⁰⁸ Виставка промисловості в Дніпропетровську. *Голос Полтавщини*. 01.11.1942. Вип.142. С.4.

позитивно вплинуло на розвиток національної культури, однак, українська мова використовувалась не для піднесення національної свідомості, а лише слугувала інструментом навчання фаховій справі. Вивчення історії, літератури та краєзнавства так і не було впроваджено у таких масштабах, як було обіцяно. Власне, усі школи було переформатовано на фаховемнавчання.

Також, політика окупаційної влади щодо культурних осередків першочергово втілювала вигоду для німців. У кожному з видів мистецтва окупаційна влада знаходила та анексувала усе, що можна було анексувати, як в фізичному так і в духовному плані. В першу чергу, було створено німецький кінотеатр на території РКУ, де не існувало інших варіантів для перегляду аніж німецьке пропагандистське кіно. По-друге, розвиток мистецьких осередків використовувався німцями заради експорту товарів на територію Європи вилучаючи 80% (а то й більше) видобутку за офіційно зазначеними даними в газеті. Театральне мистецтво хоч і продовжувало демонстрацію українських класичних творів, однак лише за дозволу німців, які в першу чергу дбали про своє дозвілля аніж про культурний розвиток українців. У статтях навмисно використовувалася велика кількість вигуків, які на перший погляд прославляють українську культуру, проте в той же час в кожній статті присутнє нав'язування німецької ідеології та зобов'язань перед Німеччиною-визволителем.

Розділ 3. Графічне мистецтво як засіб політичної пропаганди в пресі

Графічна пропаганда зустрічається вже з перших випусків «Голосу Полтавщини». Безумовно, жодна газета часів окупації не обходилася без подібного методу пропаганди, а саме карикатур, постерів та фотографій.

Усі зображення газети «Голосу Полтавщини» можна поділити на три види – антирадянські, пронімецькі, або ж змішаний тип де присутні обидва різновиди в одному зображенні. Проаналізувавши усі випуски «Голосу Полтавщини», можна зробити висновки, аби нав'язати «нові ідеї», окупаційна влада мала на меті якнайшвидше викреслити усе радянське, сформувавши для населення образ спільного ворога, на підставі якого, вже надалі, могла висвітлювати себе як визволителя. Пронімецька графічна пропаганда не так популярна на шпальтах газети. Наприклад, у карикатурах вона не зустрічається зовсім. Пронімецька пропаганда радше охопила такі графічні елементи, як фотографія та звичайні ілюстрації, які притаманні газетам.

3.1 Карикатури: сюжети, образи, специфіка.

У роки Другої світової війни найчастіше використовували два види політичних карикатур, які спрямовувалися на 1) активне або на 2) пасивне сприйняття. Так, карикатури для активного сприйняття були передбачені для людей з багатою уявою, які могли зрозуміти лише підготовані читачі. А пасивні, відповідно, де читачу було запропоновано відкриті карикатури з прямими підписами та чітко зрозумілими образами¹⁰⁹. На території РКУ німецька окупаційна влада надавала перевагу саме пасивним карикатурам, які не вимагали надмірної розумової діяльності та миттєво сприймалися читачами. Щодо пропаганди у вигляді фотографій, то вони були підготовлені Міністерством народної освіти і пропаганди, на яких Німеччина завжди поставала у вигляді найкращого місця для українського робітника, де завжди

¹⁰⁹ Салата О.О. Періодичні видання в системі нацистської пропаганди на окупованих територіях України у 1941–1943 роках. Київські історичні студії, Вип. 2 (11). С.122

є робота, де завжди усміхаються люди¹¹⁰. Проаналізувавши використання карикатур в газеті, можна впевнено стверджувати, що найчастіше зустрічаються саме пасивні антирадянські карикатури. Також, більшість карикатур «Голосу Полтавщини» були намальовані Миколою Гладким, ймовірно це постійний художник даної газети, в якого замовлялися дані карикатури.

Графічна пропаганда доволі швидко з'явилась на шпальтах газети «Голос Полтавщини». Наприклад, Грідіна Ірина та Проценко Євгенія пишуть, що у «Донецькому Віснику» карикатури з'явилися лише через рік після окупації Донецьку¹¹¹, а от у «Голосі Полтавщини» перша присутня вже у другому випуску та має назву «Англійська допомога».

На даному малюнку зображено потопуючого в болоті Сталіна, на якому зверху стоїть Черчилль, про що вказує високий циліндр та характерні риси обличчя Уїнстона Черчілля.¹¹² «Пане Сталін! Підтримуй мене, а я витягну тебе.» - головна тема даної карикатури. Слід також зауважити на манеру самого зображення, адже стиль викладу інформації крізь ілюстрації, як вважає О.Маєвський – можна оцінювати як своєрідну мову¹¹³, з чим я повністю погоджуюсь. Сталін на даній карикатурі зображений з пустим поглядом та «виснаженим». Уїнстон Черчілль зображений згорбленим та «відвернутим» спиною до читачів. Кожна карикатура мала на меті психологічний вплив на населення. Тому, дане зображення викликає ефект скритності, підозрілості та

¹¹⁰ Салата О.О. Періодичні видання в системі нацистської пропаганди на окупованих територіях України у 1941–1943 роках. Київські історичні студії, Вип. 2 (11). С.122

¹¹¹ Грідіна І. М., Проценко Є. О. Політична карикатура на сторінках окупаційної преси Донбасу. . Нові сторінки історії Донбасу. 2018. Кн. 27. С. 203.

¹¹² Б.а. Англійська допомога. *Голос Полтавщини*. 30.10.1941. Вип.2. С.2. (Також див. Додаток 5)

¹¹³ Маєвський О.О. Німецька та антибільшовицька графічна пропаганда в умовах окупаційного повсякдення на території України (1941–1944 рр.) . Наукові записки Тернопільського педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2015. Вип.1. Ч.3. С.170.

егоїзму прем'єр-міністра Англії та акцент на виснаження та неспроможність діяти Сталіним.

На наступній карикатурі зображено «тікаючих Жидов з потопаючого корабля». Окупаційна влада часто використовувала поняття «жидо-більшовизму», адже саме жиди та Й. Сталін мали бути головними символами «зла». Сама ж карикатура містить багато деталей, таких як наприклад характерні гіперболізовані «Сталінські» вуса, які присутні у кожній зображеної особи які «тікають з Кремля». На малюнку зображено конвой машин, переповнених однаковими чоловіками, дуже схожих на Сталіна. Що цікаво, серед цього конвою присутня літня жінка та собака, також з вусами, які тягнуть за собою візок. Нажаль, детально розглянути що саме у ньому знаходиться - не можливо, однак два зображені предмети, особисто мені нагадують верхні частини гранати.¹¹⁴ Дана ілюстрація радше провокує читача підсвідомо вважати що «Сталін програв», «Сталін тікає», адже асоціативно усі зображені особи нагадують лише радянського правителя. Зокрема, відкрита демонстрація особи Сталіна, як антагоніста, також існувала. У наступній карикатурі Сталін зображений у вигляді коваля із молотом зробленого з людей.¹¹⁵ Себто Сталін – вбивця, який за рахунок радянських солдат та життів добивається своєї мети.

Цікавою карикатурою стала «Сталін їде до пекла», на якій також присутньо багато деталей. Якщо придивитись, то можна побачити що колеса на зображеній машині Сталіна у вигляді американського та британського прапорів. Також на карикатурі зображено наляканого Черчіля.¹¹⁶ Такі деталі відігравали особливу роль, адже їх, насправді, можна помітити лише придивившись до зображень. Можна припустити, що люди не так уважно

¹¹⁴ Хто це? Чудні діла діються в Кремлі. Жидова тінає з потопаючого корабля. *Голос Полтавщини*. 02.11.1941. Вип.3 .С.4. (Також див. додаток 6)

¹¹⁵ Сталінів молот. *Голос Полтавщини*. 08.05.1943. Вип. 207. С.2 (Також див. додаток 7)

¹¹⁶ Сталін їде до пекла. *Голос Полтавщини*. 07.07.1942. Вип.67. С.3 (Також див. додаток 8)

розглядали кожен компонент карикатури, тому роль таких дрібниць була у несвідомому зчитуванні.

Однією з улюблених тем окупаційних карикатур стало висвітлення чвар між Черчиллем, Сталіном та Рузвельтом. До речі, Сталін завжди висвітлювався найогидніше за інших, про це свідчать плями на його костюмах та неохайний зовнішній вигляд. На наступній карикатурі під назвою «А українці сміються» було зображено Черчилля маріонеткою Рузвельта, а Кріппса маріонеткою Сталіна, які намагаються перетягнути один на одного британських політичних діячів. Саме ця карикатура мала на меті висвітлити, що Сталін та Рузвельт перебувають не у кращих відносинах. Про це свідчить яскраво виражені похмурі емоції обох правителів та розгублені образи обличчя Черчилля та Кріппса, які з останніх сил тримаються за Англію.¹¹⁷

Інша, подібна тематично, карикатура під назвою «Союзнички», зображує Рузвельта, Черчилля та Сталіна, де на перший погляд вони разом, однак з іншого ракурсу – тримають за спинами один одного пістолети.¹¹⁸ Дані карикатури можна вважати справжнім витвором мистецтва, адже кожна з них хоч і несла подібний сенс, однак водночас була абсолютно індивідуальною. Завдяки правильно підібраним емоціям та наданим «образам» кожному з зображених, карикатури і справді легко сприймалися та могли викликати ту чи іншу вигідну окупаційній владі емоцію у читача без особливої напруги.

До того ж, існувала також цікава форма пропаганди, коли за намальованими образами можна було ідентифікувати зображену особу, однак імена були викривлені. У такий спосіб було намальовано наступну карикатуру, на якій можна легко ідентифікувати зображених осіб: Рузвельт, Черчіль та потопаючий Сталін. Однак, назва карикатури «Іван киває на Петра». Власне, окупаційна влада використовувала асоціативні риси обличчя відомих

¹¹⁷ А українці сміються. *Голос Полтавщини*. 03.05.1942. Вип.37. С. 4. (Також див. додаток 9)

¹¹⁸ Гладкий. М. Союзнички. *Голос Полтавщини*. 30.10.1942. Вип. 141. С.4. (Також див. додаток 10)

постатей, не називаючи їх. Однак, підсвідомо читач розумів про кого йде мова, що мимоволі формувало ту чи іншу думку.¹¹⁹

Зокрема, ще одним з улюблених сюжетів було висвітлення антисемітизму крізь призму антирадянської пропаганди. Популярним у карикатурах був персонаж «жидо-більшовик», на подібних карикатурах завжди було зображено людей із характерною гіперболізованою (великий ніс, великі вуха, густі брови) зовнішністю євреїв. Наприклад, перша така карикатура зустрічається у 58 випуску Голосу Полтавщини. На малюнку зображено Сталінську конституцію, яку тримає, з усмішкою ніби вищир, особа з яскраво вираженою «жидівською» зовнішністю. Він просуває руку крізь Сталінську конституцію демонструючи знак «кукиш». Цікавим також є те, що на Сталінській конституції замість радянської зірки (п'ятиконечна) зображено ¹²⁰(шестиконечну).¹²¹ Тема радянської політики щодо робітників та селян часто застосовувалась у німецьких карикатурах. Зокрема, подібну тему охоплює і наступна карикатура, на якій зображено радянських чиновників у вигляді жидів, які відбирають останній врожай в селян.¹²² Тема радянської політики щодо землі та врожаю була ще доволі болючою для окупованого населення, що надавало додатковий простір для антирадянської пропаганди.

«Жидів» також часто зображували, як тих, хто хоче полонити всесвіт. Принаймні, за наступною карикатурою, можна стверджувати що був сформований образ єврея, як того, хто керує усіма, навіть правителями могутніх держав.¹²³ Окрім цього існували зображення «жидів», які тримають

¹¹⁹ Гладкий М. Іван киває на Петра. *Голос Полтавщини*. 29.11.1942. Вип.154. С.4. (Також див. додаток 11)

¹²⁰ Зірка Давиду (Маген Давід) єврейський національний символ.

¹²¹ Гладкий М. Без назви. *Голос Полтавщини*. 26.06.1942. Вип. 58. С.4. (Також див. додаток 12)

¹²² Гладкий М. Без назви. *Голос Полтавщини*. 28.06.1942. Вип. 60. С. 3 (Також див. додаток 13)

¹²³ Гладкий М. Тріо під жидівську шарманку. *Голос Полтавщини*. 09.08.1942. Вип.95. С. 4. (Також див. додаток 14)

«мапу комуністичного всесвіту», на котрій зображено мапу всієї землі та знову шестиконечну зірку.¹²⁴

Таким чином, карикатури на шпальтах газети «Голос Полтавщини» несли в собі суто політичну сатиру, однак з величезною кількістю вимальованих дрібних деталей, які, на мою думку, і відігравали найважливішу роль.

3.2. Фотопропаганда.

Фотопропаганда також користувалася чималим попитом та в основному залучалася для ведення агітації із залучення цивільних працівників до примусових робіт у Німеччині. Олександр Маєвський зазначає, що наймасштабніша агітаційно-пропагандистська кампанія розпочалася взимку 1942 року.¹²⁵

На шпальтах «Голосу Полтавщини» фотопропаганда з'являється ще у 1941 року та, яка стосується суто німецьких сюжетів. Наприклад, першою фотографією в газеті є зображення в'їзду німецьких військ в столицю України.¹²⁶ Однак запуск саме агітаційно-робітничої пропаганди співпадає із тезою О. Маєвського про 1942 рік. Вже у травні 1942 року з'являються перші кадри, присвячені німецьким робітникам та їх благоустрою.

Прослідкувавши видозмінення фотознімків газети, можна зробити висновок, що від початку агітаційної пропаганди акцент був зроблений на висвітлення добробуту та високого рівня життя німецьких робітників. На фотографіях демонструвалися затишні будинки з усміхненими німцями-робітниками. Також до фотографій долучалися агітаційні написи на кшталт «В

¹²⁴ Гладкий М. Без назви. *Голос Полтавщини*. 19.07.1942. Вип. 78. С. 3. (Також див. додаток 15).

¹²⁵ Маєвський О. Плакатне мистецтво в пропагандистсько-агітаційних кампаніях із залучення трудових ресурсів України. *Український історичний збірник* — 2015. — Вип. 18. — С.226

¹²⁶ Б.а. Німецькі панцирні вози в'їздять у столицю України, Київ. *Голос Полтавщини*. 09.11.1941. Вип. 5. С.3.

цих гарних сучасних будинках живуть німецькі робітники» або ж «Також робітничі селища в передмісті великого міста є гарні, гігієнічні і просторі.»¹²⁷

Згодом, фотопропаганда вийшла на новий рівень, адже відтепер створювались повноцінні плакатні сторінки газет, у яких йшла спекуляція на співпраці українського народу із європейськими країнами. Головною темою таких плакатів стала пропаганда роботи в Німеччині, завдяки якій народ допомагає у розбудові своєї батьківщини.¹²⁸ На даних плакатах розміщувалося вже від 6 -10 фотографій в середньому, замість 1-2 фотографій, як у попередніх випусках.

Кожен з фотознімків демонстрував важливість праці та прирівнював кожного робітника до героя нації. Подібні ж сторінки зустрічаються і в 65 випуску «Голосу Полтавщини». На даних фотознімках зображено військових, які дякують робітникам за допомогу «в тилу». А також ще один наголос на тому, що праця – запорука перемоги. Усі фотознімки виглядають доволі перебільшено – усміхнені військові, усміхнені робітники, ніби й нема війни. У такий спосіб читачі несвідомо переймали дану ідею «Нової Європи», яка полягала у постійній праці на благо Німецького народу.¹²⁹

Вже у липні 1942 року активно використовуються фотознімки українських робітників в Німеччині. Що цікаво, на шпальтах газети «Голос Полтавщини», усі знімки які присвячені українським робітникам висвітлюють саме жіночу працю. Можна припустити, що це зумовлено зменшенням чоловічої частини мирного населення в зв'язку із війною.

На подібних фотознімках зображуються гарно вдягнені дівчата у вишиванках. На фото «Молодь України, що прибула на роботу до

¹²⁷ Фото. *Голос Полтавщини*. 01.05.1942. Вип.36. С.2 (також Див. додатки 16,17.)

¹²⁸ Наша ілюстративна сторінка. *Голос Полтавщини*. 28.06.1942. Вип.60. С.3 (Також див. додаток 18)

¹²⁹ Вояк дякує працівникові; Разом до перемоги. *Голос Полтавщини*. 04.07.1942. Вип. 65. С3.

Німеччини...» зображено групу дівчат, які танцюють у вишиванках.¹³⁰ Остання сторінка із подібною фотопропагандою зустрічається у 71 випуску «Голосу Полтавщини». Колаж з фотографій українських робітниць та робітників у Німеччині доповнено риторичним питанням: «Про що розповідають ці знімки?»¹³¹

Отже, фотопропаганда в першу чергу відігравала демонстрацією центру «світової культури» - Німеччини, та використовувалася із метою залучення нових робітників на територію Райху.

Графічна пропаганда була менш популярною, ніж текстова. Однак, її можна розцінювати, як своєрідну мову. Наприклад, кожна карикатура мала лише один напрям – антирадянський, антисемітський, тощо, однак кожен з малюнків є унікальним на відтворює ту чи іншу політичну подію в сатиричному ключі. Також, характерною особливістю даних карикатур є гіперболізованість. Дана особливість проявляється як у національних вказівках (великий ніс та вуха у євреїв), так і зображення політичних постатей без прямої вказівки на них (характерні риси обличчя тих чи інших політичних діячів). Карикатури переважно розміщувались на останніх сторінках випусків та містили в собі достатню кількість символів, які підсвідомо сприймалися кожним читачем окремо, а згодом могли формувати і суспільну думку.

Щодо фотопропаганди на сторінках «Голосу Полтавщини», то вона була менш популярним графічним засобом, ніж карикатури. Це зумовлено меншою кількістю фотографій на противагу мальованим зображенням. Фотопропаганда охоплювала лише один аспект – залучення українського народу до праці на території Райху. Фотографії зазвичай були чітко підібрані

¹³⁰ Молодь України, що прибула на роботу до Німеччини, у вільний час розважається танцями. *Голос Полтавщини*. 07.07.1942. Вип. 67. С.1 (Також див. Додаток 19)

¹³¹ Ці українці та українки знаходяться в Німеччині. *Голос Полтавщини*. 11.07.1942. Вип. 71. С.3 (Також див. додаток 21)

та відсортовані. Це помітно, навіть за тим, які кадри «Німеччини» мали чепурний вигляд, на кожному фотознімку робітник поставав справжнім героєм, за плечами якого важлива роль у здобутті перемоги. Дані фотознімки мали слугувати вікном для радянського суспільства у «Нову Європу». Звичайно ж , фотогафії не відображали дійсності щоденного життя робітників в Німеччині.

Висновки

Я дійшла висновку, що газета «Голос Полтавщини» може слугувати джерелом для вивчення політики окупаційної влади в галузі культури, адже вона є однією з найперших газет РКУ та може продемонструвати зміни в культурному житті від самого початку окупації.

Функціонування окупаційної преси в РКУ демонструє масовість та оперативність дій пропагандистського апарату. Завдяки чітко продуманій системі окупаційна влада поширювала свої погляди та була спроможна повністю фільтрувати та цензурувати інформацію, яка згодом надходила до населення. Видання даної газети відбулося вже через два місяці після окупації територій УРСР. Завдяки пропаганді в пресі німецька влада намагалася зменшити негативні настрої серед населення щодо приходу «нової влади» та встановлення «нових порядків».

Культура була одним з інструментів окупаційної політики. Сформувавши новий культурний простір з « новою політикою » « нової влади », нацистське кермо мало на меті крізь призму культурності направляти дії та думки населення на задовільнення своїх особистих потреб.

Саме тому, у 1941 році на шпальтах газети «Голос Полтавщини» можна зустріти велику кількість статей присвячених унікальності української культури та її обов'язок вступити до лав європейських культур. Однією з головних засад такого «нового порядку» в культурі було використання терміну некультурності по відношенню до усього радянського та закликів населення бути «культурними» однак не духовно, а більш приземлено – прибирати вулиці, білити стіни, відбудовувати рідне місто власноруч. Щодо духовності то нацистська влада пропонувала свою «світову культуру», книги та вистави в театрах, які українська культура мала переймати як приклад чогось ідеального. Жодна літературна діяльність, яка стосувалася б саме української культури не згадується. Загалом, у 1941 році було зроблено акцент саме на формуванні спільного ворога – більшовизму. Окупаційна влада радше наполягала на

перейнятті та пристосування української культури до німецької, щодо розвитку української культури, як самостійної, почали забувати. Вже з 1942 року окупаційна влада впроваджувала агресивну політику проти будь-яких культурних проявів, адже вбачала у них ризик втрати своєї непохитної авторитетності серед населення.

З великою увагою нацистська влада ставилася до освіти в школах та технікумах на території РКУ та діяла вкрай обережно. Так, було залучено українську мову в освітніх програмах. Втім, інших культурних впроваджень не було здійснено. Підручники з історії, краєзнавства, тощо., так і не було сформовано, хоча в декількох статтях голосно наголошувалося на їх активній розробці. Школа мала надавати учням мінімум, а саме вміння читати, рахувати. Згодом, вже у 1942 році, звичайні школи було заміщено на фахові. Однак, презентація даних шкіл завжди описувалася із гордістю, навіть прирівнювали їх відкриття до національних українських свят. Починаючи з цього часу саме поняття «культурного виховання» в галузі освіти почало видозмінюватись. Якщо ще у 1941 році окупаційна влада обіцяла сприяти літературному, науковому та національному розвитку загалом, то вже у 1942 році – «культурне» було пояснено, як фахове. Нові сільськогосподарські школи відтепер мали на меті виховувати кваліфікованого робітника, який вважався культурною одиницею суспільства. Під виглядом культурного розвитку до навчання залучалося рільництво, скотарство та інші професії, котрі формували «культурних господарів», в першу чергу дана «культурність» означала вміння відбудовувати зруйновані міста, чепурність в роботі та професіоналізм.

Також в ході дослідження було виявлено, що політика окупаційної влади охоплювала не лише періодику, але й культурні осередки. Мистецькі осередки зазнали чималих втрат, адже всі майстерні працювали на експорт в Німеччину. Позаяк, лише 15 - 20% виробленої продукції залишалося на території РКУ, все інше вивозилося до Райху. Також окупаційна влада повністю контролювала

репертуари в театрах та кінотеатрах. Щодо кіно – жодних фільмів, окрім німецьких на екранах РКУ не демонструвалося, а от щодо театральних вистав, то продовжувалися постановки класичних українських творів, проте також оброблених нацистською цензурою, і то, лише через те, що німці «дуже любили слухати Наталку-Полтавку» подібні твори не зникали з сцен театрів РКУ, головним завданням яких було місцем розваги для німецьких солдат.

В ході мого дослідження також було проаналізовано графічну пропаганду, як мистецький спосіб пропаганди, яку також можна вважати особливою мовою окупаційної влади із читачем. Лідуюче місце на шпальтах газети займають карикатури, особливістю яких є несвідоме сприйняття читачем пропаганди. Власне, карикатури несли в собі не лише сатиричний характер, але й могли формувати вигідну для нацистів точку зору в населення на події. Щодо фотопропаганди, то на всіх фотографіях Німеччина поставала центром світової культури, до якої треба прагнути українському народові. На шпальтах газети завжди було представлено мальовничу та чепурну Німеччину, часто використовувалися фотознімки «щасливих робітників», що мало переконувати населення до виїзду за кордон.

Список використаних джерел та літератури.

Джерела

1. Періодика

І. «Голос Полтавщини» 1941-1943 рр.:

1. «Богема» Пуччіні. *Голос Полтавщини*. 08.11.1942. Вип. 145. С.4.
2. А українці сміються. *Голос Полтавщини*. 03.05.1942. Вип.37. С. 4.
3. Б. Дніпров. Про що співала Осінь. *Голос Полтавщини*. 26.10. 1941. Вип. 1. С.3
4. Б.а. Англійська допомога. *Голос Полтавщини*. 30.10.1941- Вип.2. С.2.
5. Б.а. Відкриття землемірної школи в Кременчуці. *Голос Полтавщини*. 25.06.1942. Вип.57. С. 2.
6. Б.а. Жінка як мати і вихователька. *Голос Полтавщини*. 11.12.1941. Вип.14. – С.2
7. Б.а. Звідомлення головного командування німецьких збройних сил *Голос Полтавщини*. 26.10.1941. Вип.1 С.1
8. Б.а. На порозі нового життя. *Голос Полтавщини*. 26.10.1941. Вип. 1. С.3
9. Б.а. Німецькі панцирні вози в'їздять у столицю України, Київ. *Голос Полтавщини*. 09.11.1941. Вип. 5. С.3.
- 10.Б.а. Німецькі панцирні вози в'їздять у столицю України, Київ. *Голос Полтавщини*. 09.11.1941. Вип. 5. С.3.
- 11.Б.а. Перспективи художньої промисловості в Полтаві. *Голос Полтавщини*. 26.04.1942. Вип. 34. С.4
- 12.Б.а. Полтавський педагогічний інститут на порозі нового життя. *Голос Полтавщини*. 16.11.1941. Вип. 7. С.4.
- 13.Б.а. Про складання шкільних програм та підручників. *Голос Полтавщини*. 23.11.1941. Вип.9. С.3.
14. Б.а. Про спеціальні школи. *Голос Полтавщини*. 15.01.1942. Вип. 5. С.1
15. Б.а. Про українську школу. *Голос Полтавщини*. 02.11.1941. Вип.3. С.2.
- 16.Б.а. Про учбові плани української елементарної школи. *Голос Полтавщини*. 09.11.1941. Вип.5. С.1.
- 17.Б.а. Розпочинає працю ще один технікум. *Голос Полтавщини*. 26.06.1942. Вип. 58. С.3
- 18.Б.а. Театр військових дій на далекому Сході. *Голос Полтавщини*. 11.12.1941. Вип.14. С.2.
- 19.Б.а. Україна – посередником Західної культури. *Голос Полтавщини*. 23.11.1941. Вип. 9. С. 2.
20. Б.а. Школи працюватимуть. *Голос Полтавщини*. 01.01.1942. Вип.1. С.2
21. Б.а. Школи працюватимуть. *Голос Полтавщини*. 01.01.1942. Вип.1. С.2.
22. Б.а. Які нам потрібні школи. *Голос Полтавщини*. 02.11.1941. Вип.4. С.1

- 23.Бажані шляхи розвитку театру. *Голос Полтавщини*. 20.11.1941. Вип.8. С.1.
- 24.Виставка про чудову Німеччину. *Голос Полтавщини*. 09.06.1943. Вип. 233. С1.
- 25.Виставка промисловості в Дніпропетровську. *Голос Полтавщини*. 01.11.1942. Вип. 142. С.4
- 26.Вояк дякує працівникові.; Разом до перемоги. *Голос Полтавщини*. 04.07.1942. Вип. 65. С3.
- 27.Ганниченко І. Цікавий вечір. *Голос Полтавщини*. 27.11.1941. Вип.10. - С.4.
- 28.Гладкий М. Без назви. *Голос Полтавщини*. 28.06.1942. Вип. 60. С. 3
- 29.Гладкий М. Без назви. *Голос Полтавщини*. 19.07.1942. Вип. 78. С. 3.
- 30.Гладкий М. Без назви. *Голос Полтавщини*. 26.06.1942. Вип. 58. С.4.
- 31.Гладкий М. Іван киває на Петра. *Голос Полтавщини*. 29.11.1942. Вип.154. С. 4.
- 32.Гладкий М. Тріо під жидівську шарманку. *Голос Полтавщини*. 09.08.1942. Вип.95. С. 4.
- 33.Гладкий. М. Союзнички. *Голос Полтавщини*. 30.10.1942. Вип. 141. С. 4.
- 34.Звукова кінокартина в райцентрі. *Голос Полтавщини*. 16.08.1942. Вип. 101. С.4.
- 35.Інженер Гнатенко. Землевпорядна школа. *Голос Полтавщини*. 29.03.1942. Вип. 26. С.4.
- 36.Ківва. Полтава повинна бути культурним містом. *Голос Полтавщини*. 30.06.1942. Вип. 61. С. 4.
- 37.Кіно. *Голос Полтавщини*. 11.06.1943. Вип.235. С.2.
- 38.Кіно. *Голос Полтавщини*. 30.05.1943. Вип.225. С.2.
39. Крилов В. «Сорочинський ярмарок в музично-драматичному театрі. *Голос Полтавщини*. 12.04.1942. Вип. 30. С. 4.
40. Михайленко. Відчиняється с. г. школа. *Голос Полтавщини*. 15.01.1942. Вип. 5. С. 4
- 41.Михалевський. Які нам потрібні школи на селі. *Голос Полтавщини*. 19.07.1942. Вип. 78. С.4.
- 42.Молодь України, що прибула на роботу до Німеччини, у вільний час розважається танцями. *Голос Полтавщини*. 07.07.1942. Вип. 67. С.1
- 43.Наша ілюстративна сторінка. *Голос Полтавщини*. 28.06.1942. Вип.60. С.3
- 44.Полтавка. Привіт тобі народе вільний! *Голос Полтавщини*.26.10. 1941. Вип. 1. С.1
- 45.Репуленко А. Про театр в м. Полтави. *Голос Полтавщини*. 27.11.1941. Вип. 10. С.4
- 46.Репуленко А. Театр м.Полтави. *Голос Полтавщини*. 27.11.1941. Вип 10. С.4.
- 47.Сільський Господар. Ювілей Української Господарської академії. *Голос Полтавщини*. 28.06.1942. Вип. 60. С.2.
- 48.Сталін їде до пекла. *Голос Полтавщини*. 07.07.1942. Вип. 67. С.3

49. Сталінів молот. *Голос Полтавщини*. 08.05.1943. Вип. 207. С.2
50. Учитель. «Рідне слово». *Голос Полтавщини*. 11.03.1942. Вип. 21. С.6
51. Ф.Пошивайло. Перед роботою в школі. *Голос Полтавщини*. 25.12.1941. Вип.18. С.4.
52. Фото. *Голос Полтавщини*. 01.05.1942. Вип.36. С.2
53. Хто це? Чудні діла діються в Кремлі. Жидова тікає з потопаючого корабля. *Голос Полтавщини*. 02.11.1941. Вип. 3. С.4.
54. Художник. Перспективи художньої промисловості в Полтаві. *Голос Полтавщини*. 26.04.1942. Вип. 34. С.4.
55. Ці українці та українки знаходяться в Німеччині. *Голос Полтавщини*. 11.07.1942. Вип. 71. С.3
56. Школа Фервальтунгсштафель в Кременчуці. *Голос Полтавщини*. 18.08.1943. Вип. 291. С.2.

II. «Педагогічний інформаційний бюлетень» 1943 р.:

1. Б.а. Дисципліна в школі Педагогічний інформаційний бюлетень. - 15.05.1943. Вип. 2 – С.2-3
2. Б.а. Українські вчителі Педагогічний інформаційний бюлетень. - 15.05.1943. Вип. 2 – С.1

2. Опубліковані

1. Україна в Другій світовій війні у документах: Зб. німецьких архівних мат. Т. 2: 1941–1942 Упор. В. Косик. Львів, 1998.

Література

1. Монографії та статті

1. 1941-й рік на Полтавщині; Людський вимір трагедії та героїзму: збірник статей за матеріалами міжнародної наукової конференції (28 вересня 2011 року). Полтава: ПОППО, 2011. 160 с.
2. Беркгоф К. Жнива Розпачу. Життя і смерть в Україні під нацистською владою. Київ: Критика, 2011.
3. Бокань В. А., Польовий Л. П. Історія Культури України: навч. Посібник.- Київ. МАУП, 2002. 254 с.
4. Бортник Л. А. Український театр у період окупації: форми організації, репертуар (1941–1944 рр.) Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки. - 2014. Вип. 18.
5. Гінда В. Культура, освіта і спорт під час окупації Україна в Другій світовій війні: погляд з ХХІ століття. Історичні нариси. Кн. 1. К., 2010. С. 703
6. Грідіна І. М., Проценко Є. О. Політична карикатура на сторінках окупаційної преси Донбасу. Нові сторінки історії Донбасу. - 2018. - Кн. 27. 9 с.
7. Заболотна Т. Діяльність Київської опери в роки нацистської окупації Сторінки воєнної історії України: Зб. Наук., 2009. — Вип. 12.

8. *Кобозєва Л. О.* Розвиток освіти і культури на Полтавщині в роки української революції 1917–1920 років Українська національна революція 1917–1921 років крізь призму сучасності (до 100-річчя події) : збірник наукових статей, матеріалів, тез учасників науково-методичного семінару 2 березня 2017 року. Полтава, 2017.
9. *Лахно В.* Місцева окупаційна преса Полтавщини про виїзд і перебування української робочої сили в країнах Третього Райху Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Рівненський державний гуманітарний університет. Збірник наукових праць. — 2010. — Вип. 20.
10. *Луцький О.* Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. «Просвіта» та українські освітні товариства в Галичині під час Другої світової війни — Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2010. — Вип. 19.
11. *Маєвський О.* Німецька та антибільшовицька графічна пропаганда в умовах окупаційного повсякдення на території України (1941–1944 рр.) Наукові записки Тернопільського педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2015. Вип. 1. Ч. 3.
12. *Моссе Дж.* Нацизм и культура. Идеология и культура национал-социализма. -- Москва: Центрполиграф, 2010. 208 с.
13. Німецька та антибільшовицька графічна пропаганда в умовах окупаційного повсякдення на території України (1941–1944 рр.) Наукові записки Тернопільського педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2015. Вип. 1. Ч. 3. 11 с.
14. *Петренко С.М.* Голод 1932—1933 рр. На Полтавщині очима сучасників Полтавський університет споживчої кооперації. 2003. 6 с.
15. Полтавщина у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941-1945 рр. К., 1977.
16. Полтавщина. Історичний нарис. — Полтава, Дивосвіт, 2005 — 592 с.
17. *Ревегук В.* Гомін долі. Українське національне життя Полтавщини в роки Другої світової війни (1941–. 1945). Полтава, 2007. 321 с.
18. *Ревегук В.* Полтавщина в роки радянсько-німецької війни (1941 – 1945) – Полтава: Дивосвіт, 2010. 292 с.
19. *Ревегук В. Я.* Повстанський рух на Полтавщині. Збройна. Випуск 117. Історичні науки боротьба в умовах непу
20. *Салата О.О.* Періодичні видання в системі нацистської пропаганди на окупованих територіях України у 1941–1943 роках Київські історичні студії. Вип. 2 (11). - С. 116-125.
21. *Самчук У.* П'ять по дванадцятій. Буенос-Айрес: 1954. 230 с.
22. *Сєбта Т.М.* Документальні фонди німецької окупаційної влади 1941–1944 рр. у державних архівах України: аналіз інформаційного потенціалу Архіви України. — 2010. — № 2. — С. 33-34

23. *Титаренко Д. М.* Культурне життя на Донбасі під час нацистської окупації Український історичний журнал. - 2015. - № 2.
24. *Титаренко Дмитро.* Театр, кіно, періодика, музеї: культурне життя українських областей зони військової адміністрації в 1941–1943 роках Україна модерна. Число 13(2). Війна переможців і переможених. Київ: Критика, 2008. 380 с. 15 с.
25. *Удалова Т.М., Мальцева І.В.* Історичні та політологічні дослідження. Роль преси та радіомовлення на території України у період Другої Світової війни (1939-1945 рр.)– Донецьк: ДонДУУ, 2013. 117 с.
26. *Удовик В.* Київська кіностудія в період нацистської окупації України З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. - 2004. 5 с.
27. *Яшан О. О.* Нацистська пропагандистська друкована продукція на території України (1941-1944 рр.), Тернопіль, - 2010.- 165 с.
28. *Яшан О. О.* Основні засоби ведення нацистської пропаганди на території України (1941–1944 рр.) Гуманітарний вісник. Сер. : Історичні науки. - 2011, Вип. 3.

2.Довідкові видання

1. Полтавщина: енциклопедичний довідник Ред. А. В. Кудрицького. Київ: "Укр. енциклопедія" ім. М. П. Бажана, 1992. 1022 с.

Електронні ресурси

1. *Б.а.* Окупація Полтави 1941-1943 років: як місцеві жили з німцями Ресурс Зміст URL: <https://zmist.pl.ua/publications/sokupacziya-poltavy-1941-1943-rokiv-yak-miscevi-zhyly-z-nimczyamy> , (дата звернення: 24.01.2021)
2. *Б.а.* Полтавщина у роки масових політичних репресій 1937 – 1938 РОКІВ Департамент інформаційної діяльності та комунікацій з громадкістю Полтавської обласної державної адміністрації. 15 травня 2020. URL: <https://polinfo.gov.ua/informatsiini-materialy/derzhavni-sviata-ta-pamiatni-daty/4705-poltavshchyna-u-roky-masovykh-politychnykh-represiy-1937-1938-rokiv> , (дата звернення: 18.04.2021)
3. *Б.а.* Українські примусові робітники в Німеччині. Територія Терору. 2013. URL: <http://www.territoryterror.org.ua/ukhistory/1939-1945/third-reichost-arbeiters> , (дата звернення: 02.05.2021)
4. *Бортник Л. А.* Український театр у період окупації: форми організації, репертуар (1941–1944 рр.) Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки. - 2014. Вип. 18. - С. 63-70. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhISU_2014_1119_18_11 . , (дата звернення: 18.03.21)
5. *Главацький М.* Культурно-освітня діяльність органів німецької окупаційної влади на території генеральної області «Київ» 1941-1944 рр. Військово-Історичний меридіан. Електронний науковий журнал.

- Вип. 2. 8 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Hlavatskyi_Maksym/Kulturno-osvitnia_diialnist_orhaniv_nimetskoj_okupatsiinoj_vlady, (дата звернення: 18.04.2021)
6. Дудяк І. Освіта на Полтавщині у період Другої світової війни (за документами Державного архіву Полтавської області)Офіційний сайт Державного архіву Полтавської області. 07.11.2018. URL: <http://poltava.archives.gov.ua/publikatsiyi/45-osvita-na-poltavshchyni-u-period-druhoi-svitovoi-viiny-za-dokumentamy-derzhavnoho-arkhivu-poltavskoi-oblasti>, (дата звернення: 10.04.2021)
 7. Ефим Шуман. Пропаганда: дневники главного нацистского идеолога повідомлення Deutsche Welle, 19 грудня 2013 р. URL: <https://p.dw.com/p/1AcEN>, (дата звернення: 25.05.2020)
 8. Жосан О. Освіта України в період німецької окупації (1941-1944). Із газети «Українське слово» Освітня Політика. 03.05.2015. URL: <http://education-ua.org.ua/ekskurs/424-435>, (дата звернення: 12.04.2021)
 9. Іванов. С. Становище населення Волині в період Німецької Окупації. – 2017. С.110. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Ivanov_Serhii/Stanovysche_naselennia_Volyni_v_period_nimetskoj_okupatsii_1941-1944_rr, (дата звернення: 20.04.2021)
 10. Каталог. Киножурнали Дойче ВохеншауNet Film. URL: <https://www.net-film.ru/newsreels-deutsche-wochenschau-page-29>, (дата звернення: 15.04.2021)
 11. Каталог. Киножурнали Дойче ВохеншауNet Film. URL: <https://www.net-film.ru/newsreels-deutsche-wochenschau-page-29>, (дата звернення: 15.04.2021.)
 12. Черняков Б. І. Періодична преса на окупованій території України Електронна бібліотека Інституту журналістики URL: <http://journlib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1648>, (дата звернення: 22.10.2020)
 13. Шуман Е.-Пропаганда: дневники главного нацистского идеолога повідомлення Deutsche Welle, 19 грудня 2013 р. URL: <https://p.dw.com/p/1AcEN>, (дата звернення: 25.05.2020)

Додатки

Додаток 1. Публікація: «Привіт тобі, народе вільний!»

Джерело: Полтавка. Привіт тобі народе вільний! *Голос Полтавщини*. 26.10. 1941. Вип. 1
С.1

Джерело: Б.Дніпров. Про що співала Осінь. *Голос Полтавщини*. 26.10.1941.
Вип. 1. С.3

Додаток 3. Документ: «Розпорядження Розенберга про вищі учбові заклади»,
1942

Der Reichsminister
für die besetzten Ostgebiete.
I/2c/143/41

91

Berlin, den 21.1.1942.

V e r o r d n u n g
über die Hochschulpolitik im Reichskommissariat
U k r a i n e .

Bei der Behandlung der Hochschulfragen ist nach folgenden Grundsätzen zu verfahren:

I.

Alle Hochschulen im Reichskommissariat Ukraine sind bis auf weiteres zu schliessen. Dies gilt ebenfalls für die selbstständigen Fakultäten, Arbeitsuniversitäten, selbstständigen Institute, für die Zweigstellen der Sowjet-Akademie, Fachhochschulen und sonstigen Einrichtungen dieser Art.

II.

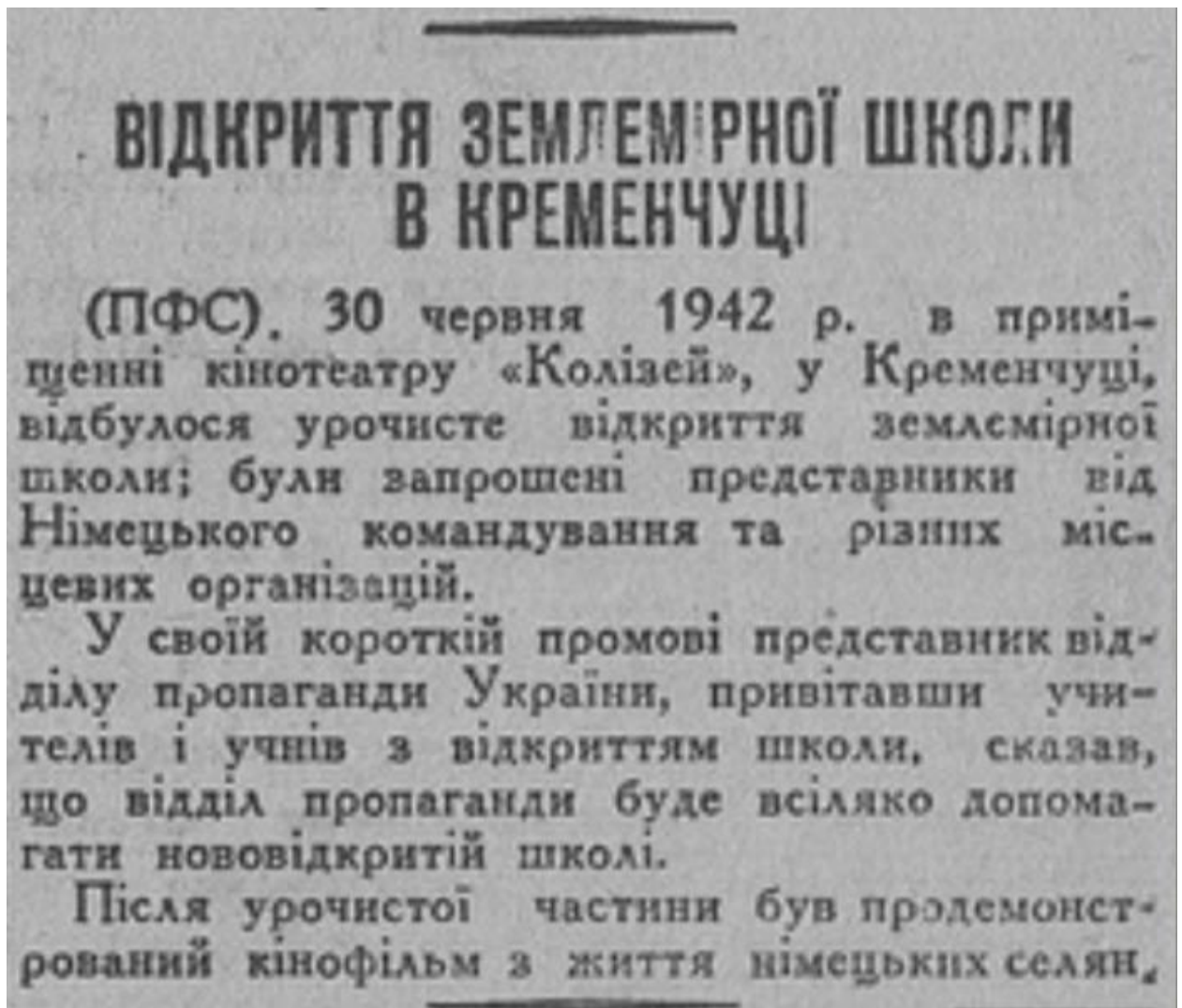
Eine Ausnahme zu der in Pkt. I getroffenen Bestimmung gilt lediglich für die medizinischen, tierärztlichen, landwirtschaftlichen, forstwirtschaftlichen und technischen Fakultäten und die naturwissenschaftlichen Fächer, die zur Absolvierung des Studiums in den vorgenannten Fächern notwendig sind. (Z.B. für Medizin: Physik, Chemie). Diese Fakultäten sind organisatorisch und fachlich als selbstständige Institutionen weiterzuführen.

Dasselbe gilt für die Fachhochschulen, Institute, Akademien und sonstigen Einrichtungen der obenbezeichneten Gebiete.

III.

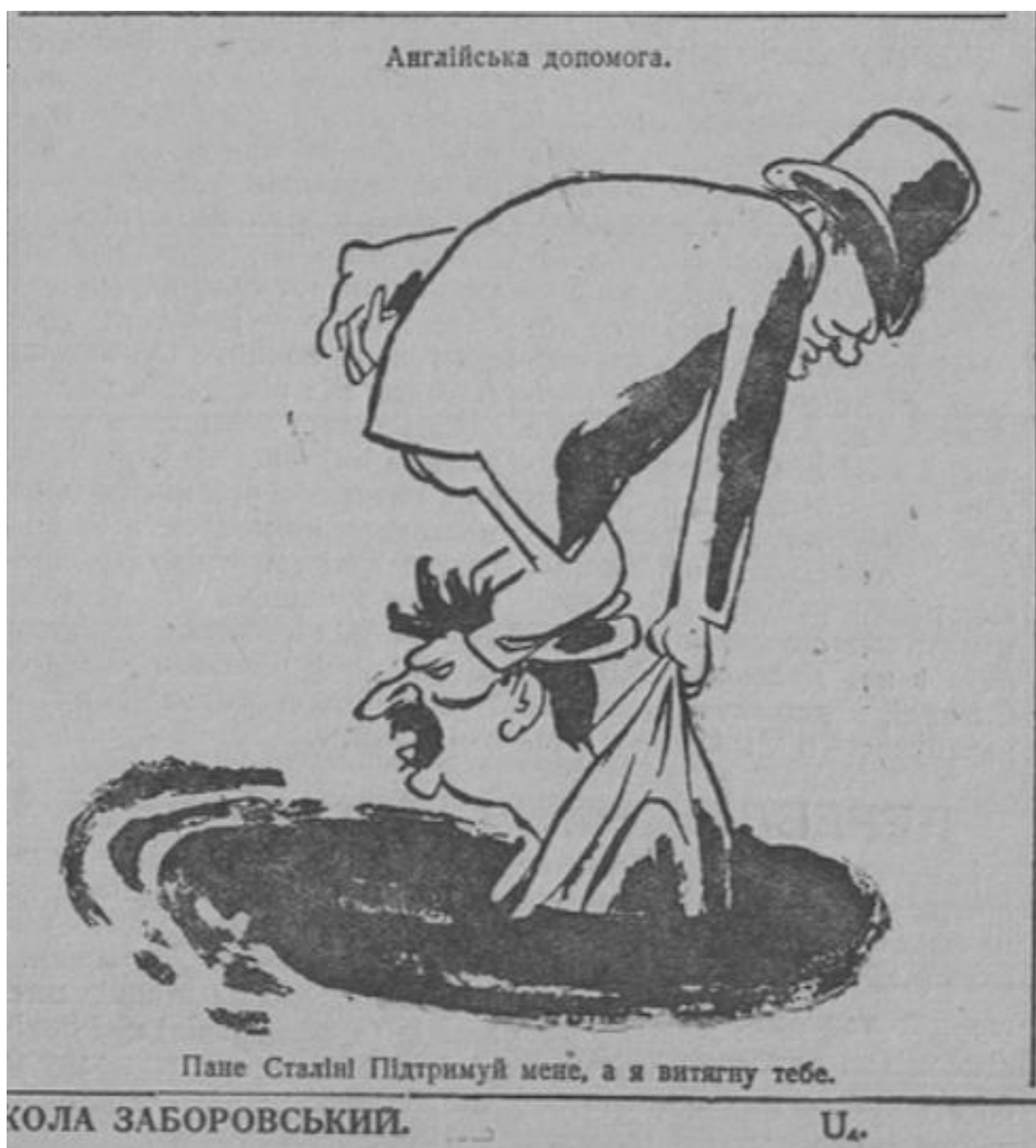
Studenten höherer Semester, die nicht zu den unter I genannten Fakultäten gehören, steht die Möglichkeit offen, ihr Studium später zu beenden. Das Recht hierzu muss erst durch vorbildliches Verhalten erwirkt werden.

Джерело: Україна в Другій світовій війні у документах: Зб. німецьких архівних мат. Т. 2: 1941–1942 Упор. В. Косик. Львів, 1998 – №20, – С.107

Джерело: Б.а. Відкриття землемірної школи в Кременчуці. *Голос Полтавщини*. 25.06.1942. Вип.57. С.2

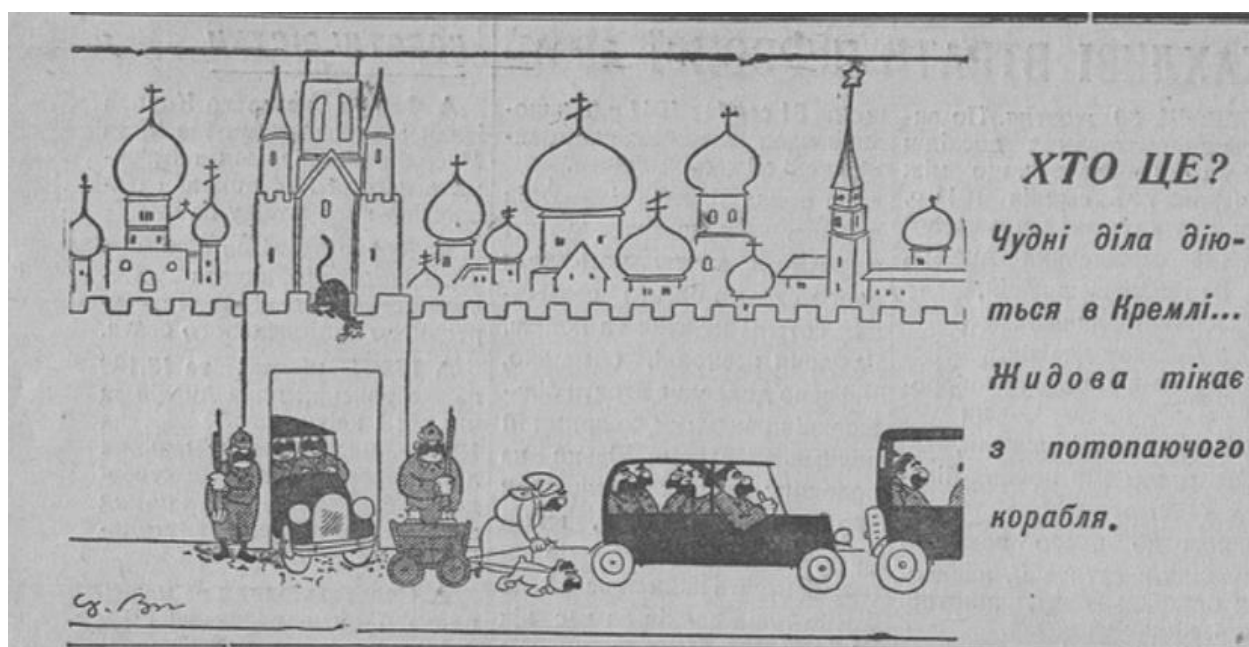
Додаток 5. Карикатура: «Англійська допомога.», 1941.

Карикатура: «Англійська допомога.», 1941.

Джерело: Б.а. Англійська допомога. *Голос Полтавщини*. 30.10.1941. Вип.2. С.2.

Додаток 6. Карикатура: Хто це? Чудні діла діються в Кремлі... Жидова тінає з потопаючого корабля, 1941.

Джерело: Хто це? Чудні діла діються в Кремлі... Жидова тінає з потопаючого корабля. *Голос Полтавщини*. 02.11.1941. Вип. 3. С.4.

Додаток 7. Карикатура: Сталінів молот, 1943.

Джерело: Сталінів молот. *Голос Полтавщини*. 08.05.1943. Вип. 207. С.2

Додаток 8. Карикатура: Сталін їде до пекла, 1943.

Джерело: Сталін їде до пекла. *Голос Полтавщини*. 07.07.1942. Вип. 67. С.3

Додаток 9. Карикатура: А українці сміються., 1942

Джерело: А українці сміються. *Голос Полтавщини*. 03.05.1942. Вип.37. С. 4.

Додаток 10. Карикатура: Союзнички. 1942

Джерело: Гладкий. М. Союзнички. *Голос Полтавщини*. 30.10.1942. Вип. 141.

С. 4.

Додаток 11. Карикатура: Іван киває на Петра, 1942.

Джерело: Гладкий М. Іван киває на Петра. *Голос Полтавщини*. 29.11.1942.
Вип.154. С. 4.

Додаток 12. Карикатура: Без назви, 1942.

Джерело: Гладкий М. Без назви. *Голос Полтавщини*. 26.06.1942. Вип. 58. С.4.

Додаток 13. Карикатура: Без назви, 1942.

Джерело: Гладкий М. Без назви. *Голос Полтавщини*. 28.06.1942. Вип. 60. С. 3.

Додаток 14. Карикатура: Тріо під жидівську шарманку , 1942.

Джерело: Гладкий М. Тріо під жидівську шарманку. *Голос Полтавщини*. 09.08.1942. Вип.95. С. 4.

Додаток 15. Карикатура:, Без назви, 1942.

Джерело: Гладкий М. Без назви. *Голос Полтавщини*. 19.07.1942. Вип. 78. С. 3.

Додаток 16. Фотознімок : Без назви, 1942.

Джерело: Фото. *Голос Полтавщини*. 01.05.1942. Вип.36. С.2

Додаток 17. Фотознімок : Без назви, 1942.

Джерело: Фото. *Голос Полтавщини*. 01.05.1942. Вип.36. С.2

Додаток 18. Фотознімок : Наша ілюстративна сторінка, 1942

Джерело: . Наша ілюстративна сторінка. *Голос Полтавщини*. 28.06.1942. Вип.60. С.3

Додаток 19. Фотознімок : Молодь України, що прибула на роботу до Німеччини, у вільний час розважається танцями, 1942

Джерело: . Молодь України, що прибула на роботу до Німеччини, у вільний час розважається танцями. *Голос Полтавщини*. 07.07.1942. - Вип. 67. С.1

Додаток 20. Фотознімок : Ці українці та українки знаходяться в Німеччині, 1942

Джерело: . Ці українці та українки знаходяться в Німеччині. *Голос Полтавщини*. 11.07.1942. Вип. 71. С.3

**Декларація
академічної доброчесності**

Студентки НаУКМА

Я, Коваль Поліна Олексіївна, студентка 4 року навчання факультету гуманітарних наук, спеціальності: 032 «Історія та археологія»

адреса електронної пошти: koval.polya.pk@gmail.com

- підтверджую, що написана мною кваліфікаційна робота на тему «Культура як інструмент окупаційної політики на шпальтах “Голосу Полтавщини”» відповідає вимогам академічної доброчесності та не містить порушень, передбачених пунктами 3.1.1 -3.1.6 Положення про академічну доброчесність здобувачів НаУКМА від 07.03.2018 року, зі змістом якого ознайомлений /ознайомлена;
- підтверджую, що надана мною електронна версія роботи є остаточною і готовою до перевірки;
- згодна на перевірку моєї роботи на відповідність критеріям академічної доброчесності, у будь-який спосіб, у тому числі порівняння змісту роботи та формування звіту подібності за допомогою електронної системи Unicheck.
- даю згоду на архівування моєї роботи в репозитаріях та базах даних університету для порівняння цієї та майбутніх робіт.

23.05.2021

Дата

Підпис

Коваль П. О.

П.І.Б.студента

АНОТАЦІЯ

кваліфікаційної роботи

Тема: «Культура як інструмент окупаційної політики на шпальтах “Голосу Полтавщини”».

Автор: студентка 4-го р.н. освітнього ступеня – бакалавр, спеціальності 032 «Історія та археологія» освітньо-наукової програми «Історія»

Науковий керівник: Хом’як Оксана Володимирівна.

Захищена: " ____ " _____ 2019 р.

Короткий зміст роботи:

Робота присвячена висвітленню культури, як інструменту окупаційної політики на шпальтах окупаційної преси Полтави та має на меті представити культурне життя в період окупації, його видозмінення та унікальність.

Для розкриття даної теми було залучено окупаційну пресу Полтавського ґебіту та історіографію дотичну до теми даного дослідження. У роботі охарактеризовано джерельну та історіографічну бази, висвітлено загальний контекст питання, зроблено характеристику нацистської політики галузі культури та особливостей функціонування окупаційної преси в Райхскомісаріаті Україна. Дослідження містить аналіз функціонування театрів, кінотеатрів, преси, освітніх закладів та культурних товариств.

В результаті роботи було представлено культурну політику окупаційного режиму та й саме культурне життя населення Райхскомісаріату, на прикладі Полтавського ґебіту. Дана робота розширює історіографічну базу стосовно теми культурного життя в період окупації, а саме його стан, вид та головні зміни .